

DIYARBAKIR, BİTLİS, MAMURETÜLAZİZ VE URFA'DA MEYDANA GELEN 1895 ERMENİ OLAYLARINDA SÜRYANİLERİN TUTUMU

ATTITUDES OF ASSYRIANS DURING ARMENIAN EVENTS OF 1895 IN DIYARBAKIR, BITLIS, MAMURETULAZİZ AND URFA

Oktay BOZAN

Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Yakın Çağ Tarihi Ana Bilim Dalı, oktaybozan210@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 4 Eylül 2021
Kabul edildiği tarih: 21 Eylül 2021
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2022

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 4 September 2021
Date accepted: 21 September 2021
Date published: 25 June 2022

Anahtar Sözcükler

Ermeni Olayları; Süryaniler; Süryani Patrik Abdülmesih Efendi; Diyarbakır; Bitlis; Mamuretülaziz; Urfa

Keywords

Armenian Events; Assyrians; Syriac Patriarch Abdülmesih Efendi; Diyarbakır; Bitlis; Mamuretulaziz; Urfa

DOI

10.33171/10.33171/10.33171/
dctfjournal.2022.62.1.5

Öz

Osmanlı Devleti, idaresi altındaki gayrimüslimleri din ya da mezhep esasına göre örgütleyerek idare etmiştir. Millet Sistemi denilen bu idarede gayrimüslimler her türlü din ve dâhili işlerinde serbest bırakılmıştır. Büyük bir sarsıntıya neden olan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Ermeniler arasında bağımsız bir devlet kurma düşüncesi yeşermeye başlamış ve bu durum birçok etmenin de etkisiyle XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde isyanlara dönüşmüştür. Bu kapsamda Diyarbakır, Mamuretülaziz ve Bitlis vilayetleri ile Urfa Sancağında başlayan olaylar kısa süre içerisinde halklar arası çatışmaya dönüşmüştür. İsyanı geniş bir tabana yaymak isteyen Ermeniler özellikle Süryanileri kendilerine destek vermeye zorlamışlardır. Böylece Osmanlı Devleti'ne karşı giriştiği ihtilal mücadelesini "Müslüman-Hristiyan" olarak göstermek istemişlerdir. Bu nedenle Ermeni komitacıları ile hareket eden veya aldatılmış bazı Süryaniler, yaşanan olaylarda yer almıştır. Bu çalışmada Diyarbakır, Mamuretülaziz ve Bitlis vilayetleri ile Urfa'da meydana gelen 1895 Ermeni olaylarından Süryanilerin nasıl etkilendikleri ele alınmıştır. Böylece Süryanilerin, Ermeni olayları sırasında Ermenilere, Müslümanlara ve Osmanlı Devleti'ne karşı bakışı ve nasıl bir politika takip ettiği ortaya konulmuştur.

Abstract

The Ottoman State organized and administered the non-Muslims under its rule on the basis of religion or sect. In this administration called the Millet System, non-Muslims were freed in all their religious and domestic affairs. After the Ottoman-Russian War of 1877-1878, which caused a great shock, the idea of establishing an independent state among the Armenians living within the borders of the Ottoman Empire began to flourish, and this situation caused some uprisings in the 19th century, with the effect of many factors. By the end of the century, it had turned into revolts. In this context, the events that started in Diyarbakır, Mamuretulaziz and Bitlis provinces and in the Sanjak of Urfa soon turned into conflicts between peoples. The Armenians, who wanted to spread the rebellion to a wide base, forced the Assyrians, especially, to support them. Thus, they wanted to show their revolutionary struggle against the Ottoman Empire as "Muslim-Christian". For this reason, some Assyrians who acted with Armenian commissioners or were deceived took part in the events. In this study, it will be discussed how the Assyrians were affected by the 1895 Armenian events that took place in Diyarbakır, Mamuretulaziz and Bitlis provinces and Urfa. Thus, the perspective of the Assyrians towards the Armenians, Muslims and the Ottoman Empire during the Armenian events and what kind of policy they followed will be revealed.

Giriş

Bu çalışmada XIX. yüzyılın sonlarında Diyarbakır, Mamuretülaziz ve Bitlis vilayetleri ile Urfa sancağında Müslümanlar ile Ermeniler arasında meydana gelen 1895 olaylarından ne şekilde etkilendikleri, Ermenilere ve olaylara bakışı ele alınmıştır. Burada bahsedilen şehirlerdeki olaylara detaylı bir şekilde yer verilmemiştir. Zira söz konusu şehirlerde meydana gelen olaylar hakkında binlerce belge yer almakta ve her birisi hakkında makale, yüksek lisans ve doktora tezleri

bulunmaktadır. Bu nedenle olaylar hakkında kısaca bilgi verildikten sonra Süryanilerin olaylarla bağlantısı, mağduriyeti, Ermenilerle münasebetleri ve Süryani yetkililerin olaylara bakışı irdelenmiştir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında uluslararası bir mahiyet kazanan “*Ermeni Meselesi*”nin özellikle Anadolu’da yaşayan diğer gayrimüslim unsurların Müslümanlarla olan ilişkilerini gölgelediği izlenimi doğmaktadır. Bu çalışmayla Süryanilerin, Ermeni olayları sırasında Ermenilere ve devlete karşı nasıl bir politika takip ettiği ortaya konulmuştur. Böylece Diyarbakır, Mamuretülaziz ve Bitlis vilayetleri ile Urfa sancağında Müslümanlar ile Ermeniler arasında yaşanan olaylardan Süryanilerin nasıl etkilendiği ve meydana gelen olaylara Süryanilerin bakışı ortaya ele alınmıştır. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında yoğun ilişkilerin olduğu bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Bu ilişki daha başlangıçtan itibaren “zimmi” statüsünde gayrimüslim vatandaşların, tüm yönleriyle bir uyum ve düzenini gerekli kılmıştır (Karpas, 2003, s. 16). Fatih Sultan Mehmet döneminde gayrimüslimlere verilen haklarla hukukî bir zemin hazırlanmıştır. Fatih döneminde başlayan bu hukukileşme zeminiyle gayrimüslimler, Osmanlı topraklarının neresinde yaşarlarsa yaşasınlar, hangi dine inanırlarsa inansınlar, hangi dili konuşurlarsa konuşsunlar ve hangi ırka mensup olurlarsa olsunlar inançlarına göre gruplandırılmışlardır (Eryılmaz, 1996, s. 18). Bu sistemle Osmanlı, her cemaate örf ve adetlerine göre bir düzen kurma imkânı vermiş, cemaatler her türlü dini ve dâhili işlerini düzenlemede serbest bırakılmışlardır (Küçük, 2001, s. 693). Osmanlı Devleti’nin bu şekilde egemenliği altındaki toplulukları din ya da mezhep esasına göre örgütleyerek yönetmesine “millet sistemi” denilmektedir (Eryılmaz, 1996, s. 34).

Kendilerini Babil ve Asur toplumlarının devamı olarak tanımlayan Süryaniler, Hristiyan inancına geçiş sonrası kendilerini “Süryani” olarak isimlendirmişlerdir. Süryani ismi etnik bir tanımlamadan ziyade dinî bir topluluğu ifade eden bir kavram olarak ortaya çıkmışsa da zamanla Süryaniler ayrı bir etnik topluluk olarak da tanımlanmıştır (Sarı, 2013, s. 22-50). Havari Petrus tarafından Antakya’da kurulduğuna inanılan Süryani Kilisesi yüzyıllarca Antakya’da varlığını sürdürmüş ve “Antakya Patrikliği” olarak anılmıştır (Günel, 1970, s. 83-84). Ağırlıklı olarak Irak ve civarında yaşayan Süryaniler, özellikle Bizans’ın bölgeye egemen olduğu dönemde sert politikalara maruz kalmışlardı. Süryaniler patriklik merkezini 11. yüzyıla doğru Malatya yakınlarındaki Mor Barsavmo Manastırı’na taşımışlardır. 1166 yılında patrik olan Mor Mihoyel Rabo tarafından patriklik merkezinin

değiştirilmesiyle ilgili çalışmalar başlatılmış, ne var ki bu ancak 13. yüzyıl sonlarında mümkün olabilmıştır. Bu tarihte patriklik merkezi, Mardin’de bulunan ve uzun yıllardır Süryani Patrikhanesi’ne bağlı bir metropolitlik vazifesi gören Deyruzzafaran Manastırı’na taşınmıştır. Deyruzzafaran Manastırı’nın patriklik merkezi olduğu dönemde Mardin ve civarı Selçuklu Devleti’nin egemenliği altında bulunmaktaydı. Süryanilerin ve Süryani Patrikhanesi’nin Osmanlı idarî sistemine dâhil olmaları ise Yavuz Sultan Selim döneminde Suriye, Kudüs ve Mısır civarının alınması sonrası gerçekleşmişti. Süryanilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerin Osmanlı idaresine dâhil olmasıyla birlikte Deyruzzafaran Manastırı da patrikhane merkezi olmaya devam etmiştir (Akyüz, 1998, s. 34-36).

Osmanlı döneminde Süryaniler, Habeş ve Kıptî kiliseleri ile birlikte idari temsil açısından Ermeni Patrikliği’ne bağlı hale gelmiştir (Ercan, 1988, s. 15-21). Aslında Ermeniler ile Süryaniler arasındaki ilişkiler Hristiyanlık öncesi döneme kadar uzanmaktaysa da karşılıklı etkileşim daha çok Hristiyanlık sonrası döneme rastlar. Süryaniler, Ermenilerin Hristiyanlığı kabul etmelerinde önemli rol oynamışlardır. Ermenilerin Hristiyanlığı kabulü üzerine başlayan yakınlık, yüzyıllar içinde bölgede değişen siyasal şartlar doğrultusunda geliştirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu içinde Ermenilerle Süryaniler coğrafi olarak birbirlerine yakın bölgelerde yoğun olarak yaşamalarının yanı sıra, Osmanlı çoğulculuğu içinde şehirlerde de komşu olarak yaşamışlardır (Özdemir, 2009, s. 66).

Deyruzzafaran Manastırı merkezli Süryani Patrikhanesi, Süryanilerin yoğun olarak yaşadıkları Diyarbakır ve Halep vilâyetlerine dâhil bölgelerle birlikte Şam, Rakka, Musul, Mardin vilâyet ve sancaklarıyla Hindistan’da yaşayan Süryanilerin de bağlı oldukları dinî kurumdu. Süryaniler, Osmanlı Devleti tarafından resmî işlerinde ayrı bir millet olarak tanınmadıklarından, Ermeni Patrikhanesi’nin sorumluluğunda ve Ermeni millete tâbi olarak kabul edilmişlerdi. Bu yüzden Osmanlı Devleti’nin resmî yazışmalarında Süryanilerden, “Süryani Ermenileri”, “Ermeni yamakları” veya “Ermeni milletin Süryani tâifesi” olarak bahsedilmekteydi (Özcoşar, 2005, s. 223-224). Bu durum Süryani Patrikhanesi’nin kendi içindeki idari ve ruhani yapısında bir değişikliğe neden olmamıştı. Ruhani anlamda bağımsız olan Süryani Patrikhanesi ve ona bağlı kiliseler ayin ve ibadetlerini kendi usullerine göre yapmaktaydılar. Süryanilerin ruhani hayatlarını rahatça sürdürmelerinden ve devleti ilgilendiren tüm işlerini yürütmelerinden Ermeni Patrikhanesi sorumlu idi. Ayrıca Süryani ruhanilerin seçimleri, tayin ve

azilleri, kilise ve manastırlarının tamiri gibi meseleleri de Süryani Patrikhanesi, Bâbıâli'ye Ermeni Patrikhanesi aracılığıyla bildirebiliyordu (Seyfeli, 2005, s. 262).

Süryanilerin, Ermeni Patrikhanesi'nin sorumluluğuna bırakılmalarında, iki toplum arasındaki inanç yakınlığı kadar aynı ya da yakın bölgelerde yaşamaları da etkili olmuştur. Gayrimüslim tebaasının idaresinde muhatap makamı olarak sadece başkent İstanbul'daki dini kurumları ve onların yetkililerini görmek isteyen Osmanlı Devleti, bu politikasını Süryanileri Ermeni Patrikhanesi'ne bağlayarak devam ettirmiş oluyordu. Süryanilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerin Osmanlı yönetimine girişinden itibaren idareleri bu şekilde sürdürülmekle birlikte Süryaniler bu politikayı baştan itibaren kabullenmek istememişlerdi. Buna rağmen Süryaniler, Ermeni Patrikhanesi'nin idaresinden çıkmak, doğrudan bunu başaramasalar da en azından başkent İstanbul'da kendilerine ait bir idarî makama sahip olabilmek için sürekli uğraşmışlardır. Ancak Tanzimat dönemine kadar bu amaçlarına ulaşamamışlardı (Özcoşar, 2008, s. 84).

XVI. yüzyıldan itibaren Süryanilerin yaşadığı bölgelerde Katolik misyonerlerinin faaliyetlerinin başlamasıyla birlikte Süryani kiliseleri Batı Hıristiyanlığı ile karşı karşıya kalmış ve Katolik Misyonerler, Süryanilerin kendi aralarında yaşadıkları sorunları fırsat bilip kilise örgütlenmelerini parçalayarak Süryani kiliseleri içinde Papa'ya bağlı Katolik guruplar oluşturmuşlardır (Bilge, 1996, s. 76; Özcoşar, 2005, s. 268). Nitekim 1782 yılında yapılan patrik seçimi sırasında yaşanan ihtilafları kendi lehlerine kullanan Katolikler, Papalığın onayıyla "Süryani Katolik Patrikliği"ni tesis etmişlerdir. Osmanlı Devleti tarafından tanınmayan bu patrikliği, doğrudan Deyruzzafaran Manastırı'nda teşekkül ettirerek Süryanilerin tamamını kendilerine bağlamayı hedefleyen Katolikler, bu konuda başarılı olamasalar da Süryani Kilisesi'nde ayrılığa neden olmuşlardır. Süryani Katolik Patrikliği'nin merkezi de Halep şehri olmuştur (Özcoşar, 2005, s. 284-294). Katoliklerin ayrı bir millet olarak kabul edildiği 1830 yılına kadar Katolik Süryaniler, Ortodoks Ermeni Patrikliğine bağlı olarak varlığını sürdürmüştür (Sarı, 2013, s. 124).

Süryanilerin yaşadığı bu yeni bölünme sonrası, Süryani Patrikliği'ne bağlı Ortodoks Süryanileri diğerlerinden ayırmak için onlardan artık "Süryani Kadimler" olarak bahsedilmeye başlanmıştır. Süryaniler eskiden beri kendilerini "Süryani Yakubiler" olarak da tanımlamaktaydılar. Nitekim 1835 tarihli bir belgede Süryanilerin iki kısma ayrıldığını Kadim Süryanilerin "Yakubi Süryani", Katolik Süryanilerin ise sadece "Süryani" diye isimlendirildiğini görüyoruz. (Seyfeli, 2019, s.

127). Başlangıçta devlet tarafından tanınmayan Süryani Katolikler, Ermeni Katolik Patrikliği'nin tesisi sonrası bu patrikhaneye bağlanmışlardır. Katolik Süryanilerin, Ermeni Katolik Patrikhanesi'ne bağlılıkları da tıpkı Süryani Kadimlerin Ermeni Patrikhanesi'ne bağlılığı gibi olacaktır. Süryani Katoliklerin devletle olan ilişkilerinde muhatap makamları Ermeni Katolik Patrikliği idi. Ancak Katoliklerin misyonerlik faaliyetleri ilerleyen yıllarda da devam edecek, bu durum Ermeniler arasında Katolik mezhebine geçişin devamına neden olduğu gibi "Süryani Kadimler" arasında da Katolik mezhebine geçişler sürecektir. Her iki patrikhane de Katoliklere karşı tavırlarını aynı şekilde devam ettireceklerdir.

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Süryaniler arasında Amerika, İngiltere ve Almanya'nın misyonerlik çalışmaları neticesinde Protestan mezhebi ortaya çıkmıştır. Böylece, Protestan misyonerliği sonucunda Süryani Kadim ve Süryani Katoliklerin yanı sıra "*Süryani Protestanlar*" adıyla yeni bir cemaat meydana gelmiştir. Özellikle İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yaptığı baskılar neticesinde 1850 yılında Protestan mezhebi resmen tanınmıştır (Seyfeli, 2005, s. 122-125). Bu süreçte Kadim Süryaniler ile Katolik Süryanilerden ayrılan Süryaniler, Protestan mezhebine dâhil olmuştur (Bozan, 2014, s. 25). Özellikle Amerikan Board'a (ABCFM) bağlı Protestan misyonerler 1855 yılından itibaren Mardin üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırmışlardı. 1858 yılı ve sonrasında Mardin, Anadolu'daki "istasyon"larından birisi olmuştur. Bu durum Süryaniler üzerinde Protestan misyonerlerin etkilerinin açık göstergelerindendi. Süryaniler arasında Prostestanlığa geçişlerin de bu tarihlerden itibaren daha çok arttığı görölmektedir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Süryani Kadim Patrikhanesi, Ermeni Patrikhanesi'ne ve Ermeni milletine bağlı olmaktan kurtulmak için daha yoğun şekilde mücadele etmiştir. Bu dönemde Süryanilerin Ermeni Patrikhanesi'nden ayrılma isteğini belirten belgeler yer almaktadır. Bu belgelerden ilki 1890 tarihlidir. Bu belgede Süryaniler Bulgar Eksarhlığını emsal göstererek Ermeni Patrikliğinden ayrılma isteklerini bildirmektedirler (Seyfeli, 2017, s. 23). 1894 yılında Patrik IV. Petrus'un vefatı üzerine 1895'te patrikliğe seçilen Abdülmesih Efendi'ye verilen berâtta Süryanilerin Ermeni milletine tâbi olmaları hakkında herhangi bir ifade yer almamakta, "Süryani Kadim Cemaatinin Patrikliği"ne Abdülmesih Efendi'nin atandığı beyân edilmekteydi (Akyüz, 2002, s. 11). Bununla birlikte patriğin berâtında yapılan bu değişiklik de Süryanilerin, Ermeni milletine dâhil olmaktan çıkarıldığını net olarak göstermediği gibi, resmî olarak ayrı bir millet olarak tanındıkları anlamına da gelmemekteydi. Abdülmesih Efendi'nin berâtında

görüldüğü üzere Süryanilerden, eskiden olduğu gibi, “millet” olarak değil “cemaat” olarak bahsedilmektedir. Fakat Ermenilere bağlılıklarından bahsedilmemesi önemli bir ayrıntı olarak görülmelidir. Dolayısıyla elimizde bu hususta açık bir vesika bulunmamakla birlikte devam eden süreçteki uygulamalardan anlaşıldığı kadarıyla Süryaniler, 1894-1895 yıllarından itibaren fiili olarak Ermeni Patrikliği'ne bağlı olmaktan çıkmışlardır.

Süryani Kadim Patrikhanesi artık Ermeni Patrikhanesi'ni aracı olarak kullanmadan Bâbiâli ile ilişkilerini doğrudan yürütecektir. Devlet resmen ifade etmese de bu tarz bir uygulama, aslında de facto olarak Süryanilerin ayrı bir millet olarak kabul edildikleri anlamına gelmekteydi. Bu durum devletin sonraki yıllardaki uygulamalarıyla daha da netleşecektir. Süryaniler ve Ermeniler arasındaki ayrışmanın bu şekilde belirgin hâle gelmesinde, 1894 ile 1896 yılları arasında özellikle Doğu Anadolu'da yaşanan Müslüman-Hristiyan çatışmaları da etkili olmuş olmalıdır. Ermeni komitelerince organize edilen ancak Müslüman ahalinin Hristiyanlara yönelik sert tepkisiyle ağır çatışmalara dönüşen olaylar sırasında Ermeniler ve Süryaniler arasındaki ilişkiler oldukça yakınken, devam eden süreç aksi gelişmelere sebebiyet vermiştir. Ermeni komiteleri, isyanlar ve sonrasında yaşanacak Müslüman-Hristiyan çatışmaları ile hem Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne müdahalelerini hem de bölgedeki Hristiyan unsurların daha yakın hâle gelerek ortak hareket etmelerini sağlamayı hedeflemişlerdir (Özcoşar, 2007, s. 197-217).

I. Diyarbakır Olayları ve Süryanilerin Tutumu

Önemli ticaret ve ulaşım yolları kavşağında kurulan Diyarbakır, tarih boyunca farklı devletlerin idaresi altına girmiş ve bazı devletlerin uzun süre önemli bir idari merkezi olmuştur. Bu nedenle, kadim bir yerleşim merkezi olan Diyarbakır, birçok devlet ve millet tarafından önemsenen yer olmuştur. 1515 yılında Osmanlı idaresine giren şehir, geniş bir coğrafyanın idare merkezi ve aynı zamanda İran'a yapılan seferlerin de hareket üssü olmuştur. XIX. yüzyılın sonlarında Diyarbakır, Mardin ve Ergani Madeni adıyla üç sancaktan oluşan Diyarbakır vilayetine 14 şehir ve kasaba, 57 nahiye ve 3323 köy bağlı bulunmaktaydı (Şemsettin Sami, 1306, s. 2206-2207).

I.1. Diyarbakır'da Süryaniler

Osmanlı Devleti döneminde Diyarbakır Vilayeti genelinde Müslümanların yanı sıra Millet-i Süryani, Millet-i Keldani, Millet-i Ermeni, Millet-i Ermeni Katoliği, Millet-i İsavî, Millet-i Rum, Millet-i Rum Katoliği ve Millet-i Yahudiyan şeklinde isimlendirilen etnik ve dini gruplar yaşamaktaydı (Yılmazçelik, 1995, s. 48). Bu gruplar bazı mahallelerde ayrı, bazılarında ise bir arada yaşamaktaydı. Bu gibi mahallelerde Müslümanlarla gayrimüslimlerin evleri veya işyerleri birbirine bitişik olup, birbirlerinin işlerine müdahale etmeksizin hayatlarını sürdürüyorlardı. Herhangi bir uygulamada mağdur olan gayrimüslimler dava hakkına sahiptiler. Vilayet genelinde gayrimüslim unsurlar kendilerine tanınan bu müsamahadan istifade etmek suretiyle kilise veya manastırlarında dini ibadetlerini tam bir serbestiyet içerisinde yerine getirmekteydiler (Yılmazçelik, 1995, s. 263).

Ermenilerin Diyarbakır şehrinde kendi marhassaları/murahassaları (piskopos) olup, Süryani cemaati de bu marhassalığa bağlıydı. Diyarbakır'da Ermeni marhassalığına bağlı olan Süryani cemaati, Hristiyan dinine mensup olup “*Yakubî nâm-ı diğer Süryanî*” şeklinde zikredilmekteydi. Diyarbakır'da bulunan Rumlar da Katolik ve Protestan olmak üzere iki ayrı cemaatten meydana gelip, bunların da marhassaları vardı. Bunun yanı sıra Keldani cemaatinin de marhassaları mevcut olup, bu cemaatin diğer bir adı ise “*Nasturî Katolikleri*” idi (Yılmazçelik, 1995, s. 116). Diyarbakır bölgesinde Süryaniler arasında Hristiyanlığın yayılması Hz. İsa'nın havarilerden Petrus'a dayandırılmaktadır (Çelik, 1996, s. 57-60). Miladi birinci yüzyılın ortaları gibi erken bir tarihte Diyarbakır ve çevresi Hristiyanlık dininin müntesiplerine muhatap olmuştur. Hristiyanlığı benimseyen Süryaniler, bu bölgede önemli bir kemiyet oluşturmuş ve bir süre sonra Diyarbakır, Süryanilerin ruhani merkezi olmuştur.

Süryanilerinin Osmanlı topraklarında en yoğun olarak yaşadığı yerlerin başında Diyarbakır ve Mardin gelmekteydi. Özellikle Midyat, Nusaybin, Hezak (İdil) ve Cizre'yi içerisine alan “*Turabdin*”, Süryanilerin anayurdu olarak kabul edilen coğrafi ve tarihsel bölge adıdır. “*Cebel-i Tur*” olarak da adlandırılan ve Süryanice “*Kullar/ibadet edenler dağı*” anlamına gelen Turabdin, bölgenin Hristiyanlaşması sürecinde ortaya çıkmıştır (Günel, 1970, s. 255-256). XIX. yüzyılın ortalarına kadar Diyarbakır vilayetinde bulunan Süryaniler, Süryani Kadim (Yakubi) ve Süryani Katolik olarak isimlendirilirken, 1852'de Diyarbakır merkezinde, 1858'de Mardin sancağında Amerikan misyonerlerine ait istasyonların kurulmasıyla Diyarbakır Süryanilerinin bir kısmı Protestanlığı benimsemişlerdir (Kocabaşoğlu, 1989, s. 93).

XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında Diyarbakır vilayetinde Süryanilerin toplam nüfus içerisindeki yeri %5 ile % 10 arasındadır. 1882-1893 yılı nüfus sayımına göre Diyarbakır vilayetinde toplam nüfus 414.857 kişiden oluşmaktadır. Buna göre; 329.842 kişi Müslüman, 20.082 kişi Süryani, 1.462 kişi Keldani diğerleri ise Ermeni ve Yahudilerden oluşmaktadır (Karpas, 2003, s. 198-199).

I.2. Diyarbakır Olayları

Büyük bir sarsıntıya neden olan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında, Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Ermeniler arasında “bağımsız bir devlet kurma” düşüncesi yeşermeye başladı. Bu fikir, Ermeniler arasında gizliden gizliye aşılandı. Bu süreçte, Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu durumdan istifade eden Ermeniler, devlete karşı mücadeleye girişti. Ermeni piskoposları ve komitacıları Ermenilere bağımsız bir devlet kurulması yönünde telkinlerde bulundular ve bir takım faaliyetlere giriştiler. Bu gelişmeler neticesinde XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde birçok şehirde Ermenilerle Müslümanlar arasında bir takım huzursuzluklar meydana gelmeye başladı (BOA, HR. SYS, 2812/1). Bu kapsamda 1894-1896 yılları arasında Anadolu’nun birçok yerinde olduğu gibi Diyarbakır, Bitlis, Mamuretülaziz vilayetlerinde Ermeni komitelerince başlatılan ve ardından Müslüman ahalinin Ermenilere tepkisi ve Kürt aşiretlerinin saldırıları neticesinde halklar arası bir çatışma yaşandı. Meydana gelen olaylar Ermeniler ile Müslümanlar arasında kalmadı, yer yer Müslüman-Hıristiyan çatışmasına dönüştü. Bu nedenle Hıristiyan bir topluluk olan Süryaniler de olaylara dâhil olmuş ve böylece mağduriyetler yaşanmıştır.

Asırlarca bir arada yaşayan halkların karşı karşıya gelmesinde Ermenilerin imtiyaz talebi ve Büyük Devletlerin bu konuda Osmanlı Devleti’ne baskı yapması etkili olmuştur. Nitekim 11 Mayıs 1895’te İngiltere’nin başını çektiği altı devlet tarafından Babıâli’ye verilen notada; Vilâyât-i Sitte diye adlandırılan Diyarbakır, Erzurum, Bitlis, Van, Sivas ve Mamuretülaziz vilayetlerinde Ermeniler lehine idari, adli, askerî ve mali konularda ıslahat yapılması için baskı yapıldı. Ancak Sultan II. Abdülhamit, Doğu vilayetlerini Balkanlaştıracak bu imtiyazlara karşı çıktı ve ıslahatın bütün tebaa için olmasını istedi (Halaçoğlu, 2005, s. 44). Osmanlı Devleti’ne kabul ettirilmeye çalışılan bu ıslahatın Ermeniler tarafından “imtiyaz” olarak kabul edilmesi (BOA, Y.PRK. ASK, 109/69, s. 2-3) Müslüman ahaliyi ciddi şekilde endişelendirmekteydi. Ermeniler lehine yapılması düşünülen bu ıslahat düşüncesi, 1895 yılı ortalarından itibaren Diyarbakır başta olmak üzere birçok

vilayette hararetle tartışılmaya başlandı. Bu gelişmeler üzerine 1895 yılı ortalarından itibaren Doğu Vilayetlerinde huzursuzluklar görülmeye başladı (BOA, Y.A.HUS, 337/70). Bu dönemde Diyarbakır vilayetinin yaklaşık olarak % 15'ini oluşturan Ermenilerin, vilayetin çoğunluğunu oluşturuyormuş gibi davranması Müslüman ahaliyi kaygılandırmakta ve hatta öfkelenmekteydi. Bu gelişmeler üzerine, olaylardan bir hafta önce Müslüman halk Ulu Camii Kütüphanesi'nde toplandı. Burada yapılan toplantıda, Ermeniler lehine yapılacak düzenlemelerin ilgililer nezdinde teşebbüse geçilerek protesto edilmesi ve gereken tedbirlerin alınması için vilayetin ileri gelenleri arasından bir komisyon oluşturuldu (Tütenk, 1956-1957, s. 316). Bu komisyon, Mabeyn-i Hümayun'a bir telgraf çekerek Ermeniler lehinde yapılması düşünülen ıslahatları sert bir şekilde protesto etti (Beysanoğlu, 1998, s. II, 725).

1 Kasım 1895 Cuma günü, Diyarbakır vilayet merkezinde alışılmışın aksine kilise çanları çalmaya ve kiliseler Ermenilerle dolmaya başladı. O gün gayrimüslimlerin dükkânları açılmamıştı. Öğlen ezanının okunmasıyla beraber, Müslümanlar Cuma namazını kılmak için camilere doldu (Tütenk, 1956-1957, s. 317). Müslümanlar camilerde Cuma namazını eda ederken, Ermeni komitacıları, daha önceden planladıkları üzere, Ulu Cami, Fatih Paşa, Behram Paşa, Ali Paşa, Sultan Sasaa, Sin, Arap Şeyh ve Şeyh Matar camilerine silahlı saldırılarda bulundu. Meydana gelen ilk saldırılarda birçok Müslüman camilerin içinde ve bahçesinde hayatını kaybetti (BOA, Y.PRK. ASK,109/69, s. 7/8; Hocoğlu, 1976, s. 234-235). Böylece 1 Kasım günü cuma namazı yarıda kaldı ve kanlı bir cuma yaşandı. Kanlı cuma, Müslümanları derinden üzdü ve Ermenilere olan nefreti artırdı. Bu arada vilayet merkezinde meydana gelen bu olaylarla eş zamanlı olarak vilayete bağlı bazı kaza, nahiye ve köylerde de bir takım olaylar yaşandı. Vilayet merkezinde başlayan ve yoğun devam eden olaylar üç gün içerisinde kontrol altına alınırken, vilayete bağlı Mardin ve Ergani Sancaklarındaki olaylar ise ancak bir hafta sonra kontrol altına alınabildi. Ermenilerin neden olduğu olaylar yer yer halklar arası çatışmaya dönüştü. Bunun neticesinde Ermenilerin de aralarında bulunduğu Hıristiyanlardan ve Müslümanlardan çok sayıda insan maddi zarara uğradı, yaralandı ve yaşamını kaybetti. Bu arada olayların başladığı Cuma günü vilayet merkezinde meydana gelen yangında ise 878 dükkân, işyeri ve atölye yandı (Tütenk, 1956-1957, s. 317). Halk arasında "Çarşı-yı Şeviti" (yanık çarşı) olarak adlandırılan hadisede 677'si Müslümanlara ait olan vakıf dükkânları, depolar, atölyeler, mağazalar ve işletmeler yandı (BOA, HR. SYS, 2812/1, s.12; BOA, Y.PRK. ASK,109/69, s. 7-8). Meydana gelen olaylarla ilgili Ermeni hanelerinde ele geçirilen mektuplar ile silah ve

bombalar bunun uzun soluklu bir plan olduğunu ortaya koymaktaydı (BOA, Y.PRK. AZN, 14/5; BOA, HR. SYS, 2812/1, s. 6; BOA, Y.PRK. ASK,109/69, s. 6; BOA, Y.PRK. AZJ, 33/6, 7).

I.3. Süryanilerin Olaylar Karşısındaki Tutumu ve Olaylara Bakışı

Diyarbakır'daki olayların başlangıcı, seyri ve mahiyeti hakkında Osmanlı arşivlerinde çok sayıda belge bulunmaktadır. Konumuz Süryaniler ile ilgili olduğu için hem Diyarbakır olayları hem de diğer şehirlerdeki olaylar hakkında kısa bilgi verildikten sonra Süryanilerin olaylara bakışına yer verilecektir. Bunun için Süryaniler ve Süryani din adamları tarafından 1895-1896 yılları arasındaki sürede farklı makamlara gönderilen belge ve raporlar esas alınmıştır.

Diyarbakır Belediye Başkanlığı'ndan, Valiliğe sunulan 16 Kasım 1895 tarihli raporda, vilayet merkezinde “*iğtişâşın (karışıklık) zuhurundan beri*” defnedilen İslam ve Hıristiyanların isimleri belirtilmiştir. Buna göre olayların başladığı 1 Kasım 1895 tarihinden 16 Kasım 1895 tarihine kadar merkez kasabada 126 Müslime karşılık 60 gayrimüslim hayatını kaybederken; 71 Müslime karşılık 25 gayrimüslim yaralanmıştır. Böylece olaylarda 186 kişi ölürken, 96 kişi yaralanmıştır. Mahalle bazında tanzim edilen çizelgelere bakıldığında; Protestanlardan 11, Katolik Ermenilerden 7, Kadim Süryanilerden 36, Katolik Süryanilerden 3, Rumlardan 2, Katolik Rumlardan ise 1 kişinin hayatını kaybettiği görülmektedir. Bu rakamlardan hareketle vilayet merkezindeki olaylarda en fazla Süryanilerin zarar gördüğü dikkat çekmektedir (BOA, Y.PRK. UM, 55/97). Ancak meydana gelen olaylarda vilayet genelindeki ölümler raporlarda “*Ermeni*” adı altında verildiği için, Süryanilerin kayıplarını tespit etmek pek mümkün olamamaktadır (BOA, Y.PRK. ASK, 109/69, s.14). Bu nedenle vilayet genelinde yukarıda belirtilen sayıdan daha fazla Süryani'nin yaşamını yitirdiği ve maddi olarak zarara uğradığı anlaşılmaktadır. Nitekim Diyarbakır merkez sancağa bağlı olan ve büyük ölçüde Süryanilerin yaşadığı Kıtırbıl köyü ile Mardin Sancağı dâhilindeki bazı Süryani köylerinin bir takım aşiretlerin saldırılarına hedef olduğu ve kayıplar yaşandığı görülmektedir (BOA, A.MKT. MHM, 637/32). Ancak bununla birlikte Süryanilerin yoğun olarak yaşadığı Mardin merkez kasabasında Ermeni komitecileri ile ortak hareket edilmediğinden Ermenilere ve Süryanilere yönelik herhangi bir saldırı meydana gelmemiştir. Burada Müslüman ahali, diğer yerlerde meydana gelen olaylardan hareketle saldırıya geçen aşiretlere karşı şehri savunmuş hatta bu mücadele esnasında birçok Müslüman yaşamını yitirmiştir (BOA, A.MKT. MHM, 636/9).

Midyat'a bağı olan ve aynı zamanda Müslüman ve Süryanilerin birlikte yaşadığı Refneddin ve Gelb köylerine saldırmaya çalışan bazı aşiretlere müfrezeler vasıtasıyla engel olunmuştur (BOA, Y.PRK. UM, 33/87). Görüldüğü üzere 1 Kasım 1895 Cuma günü Diyarbakır vilayet merkezinde başlayan olaylarda, Ermeniler dışındaki diğer "mîlel-i gayrimüslim" unsurlar da yaşanan olaylardan önemli ölçüde etkilenmiştir. Nitekim meydana gelen olaylarda en fazla zarar gören gayrimüslim topluluğu Süryaniler olmuş ve Süryani Kadim/Katolik millete mensup 39 kişi yaşamını yitirirken 12 kişi yaralanmıştır (BOA, Y.PRK. UM, 55/97). Olaylar başladıktan sonra Ermenilere duyulan tepkinin "Müslüman-Hıristiyan" çatışmasına dönüştüğü ve Süryanilerin de Hıristiyan olması nedeniyle Ermenilerle aynı kefeye konulduğu; böylece olaylardan olumsuz etkilendiği düşünülmektedir. Ancak bununla birlikte bir takım Süryaniler de Ermeni komitelerinin yönlendirmesi veya baskısı karşısında Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne karşı giriştiği "bağımsızlık" mücadelesini Hıristiyanların ortak mücadelesi olarak kabul etmiş ve benimsemiş olmalıdır. Nitekim 1890 yılında kurulan Ermeni Taşnak Komitesi'nin parti programında "Ermeni davasına" katkı sunacak hedef kitlelerden birisi de Süryaniler olarak tasarlanmıştır (Sasoni, 1992, s. 177). Dolayısıyla, Diyarbakır Valisi Enis Bey'in 11 Aralık 1895 tarihli raporundan hareketle vilayet merkezindeki olaylar esnasında Süryani Hanuş'un oğlu Taşcı Abduahad adlı kişinin hadiselerin başlamasında etkili olduğu görülmektedir (BOA, A. MKT. MHM, 637/3).

Taşnak komitesinin faaliyetleri ve olaylar öncesinde komitelerin Ermeniler dışındaki Hıristiyan etnik ve dini grup ruhanilerini kendileri ile ortak hareket etmeye zorlaması dikkate alındığında Ermenilerin diğer "mîlel-i gayrimüslim" unsurları kendi yanına çekmeye çalıştığı rahatlıkla söylenebilir. Nitekim Mamuretülaziz vilayetinde Müslümanlar ile Ermeniler arasında bir takım huzursuzlukların meydana geldiği bu dönemde Süryanileri kendi yanlarına çekmeye çalışan Ermenilerin Müslüman kılığına girerek Süryanilerin hanelerine hücum ve saldırılarda bulunduğu ilerde bahsedilecektir (BOA, Y.PRK. AZJ, 33/6).

Diyarbakır'da Süryani temsilciler tarafından vilayetteki tahkikat komisyonlarına sunulan raporlarda, Ermenilerin olaylar öncesinde kendilerini ortak hareket etmeye zorladığı, hatta baskı yaptığı açıkça ifade edilmiştir (Dolabani, 2006, s. 191). Ancak Ermeni olaylarının yoğun bir şekilde yaşandığı bu dönemde Süryani ruhanilerinin ve özellikle Süryani Kadim Patriği olan Abdülmesih Efendi'nin olaylara yaklaşımı, Ermenilerin Süryanileri kendi yanlarına çekme girişimlerini önemli ölçüde sonuçsuz bırakmıştır. Fakat yine de Ermeni komitelerinin birtakım

Süryaniler üzerine etkisinin olduğunu kabul etmek gerekir. Nitekim Ekim ayı başlarında Diyarbakır valiliğine asaleten atanan Enis Paşa'nın olaylardan bir gün önceki valilik fermanının okunma törenine mutad olduğu üzere bütün gayrimüslim ruhanileri katılırken Ermenilerin yanı sıra Süryanilere mensup ruhanilerin de katılmadığı görülmektedir (Tütenk, 1956-1957, s. 317). Bu törene Süryani ruhanilerinin katılmaması ilginç gözükmeştir. Çünkü gerek bu dönemde Mardin'de bulunan Patrik Abdülmesih Efendi ve gerekse Süryani ruhanilerin öteden beri Ermenilerin tutumlarını tasvip etmedikleri ve bu konuda genellikle Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldıkları açıkça görülmektedir. Ancak buna rağmen Enis Paşa'nın valilik fermanına Süryanilerden kimsenin katılmaması, Süryanilerin kısmen de olsa Ermeni faaliyetlerinin etkisi altında kaldığını göstermektedir. Vali Enis Paşa, olaylar öncesinde Süryanilerin muhtemel bir karışıklıkta Ermenilerle ortak hareket etmesini engellemek için Mardin'de bulunan Süryani Patriği Abdülmesih Efendi'yi vilayete davet etmiştir. Mardin Mutasarrıfı Behram Paşa vasıtasıyla Süryani Patriğinin hemen vilayete çağırılması muhtemelen Patriğin arabuluculuğu ile kargaşanın önleneyeği umudunu da taşıyordu. Durumun ciddiyetini fark eden Patrik, Mutasarrıftan aldığı tebligata binaen 31 Ekim 1895 Perşembe akşamı korumasına verilen jandarmalarla beraber Diyarbakır'a hareket etmiş ve 1 Kasım Cuma günü vilayete ulaşmıştır. Ancak Patrik, vilayete ulaştıktan kısa bir süre sonra olaylar meydana gelmiştir. Bu arada Süryani Metropolit Hanna Dolabani, Süryanilerin, Patriğin vilayete gelişinden memnun olmadığını dile getirmektedir. Bu durum daha önce de ifade edildiği üzere bir takım Süryanilerin Ermenilere destek verdiği şeklinde yorumlanabilir. Süryanilere ait olan Meryem Ana Kilisesi, olaylar süresince Hıristiyanların sığındıkları yerlerden birisi olmuştur. Kışkırtıcıların korkusundan halk kiliseye sığınmıştır.

Patrik, barışın sağlanması için Vali Enis Paşa'ya Makdise Yayan adlı birisi ile bir mektup yazmıştır. Ancak mektubu Enis Paşa'ya teslim eden bu kişi, kiliseye geri dönerken vurularak öldürülmüştür. Vali Enis Paşa, Patriğin mektubunu okuduktan sonra 100 kişiden oluşan birliği kilisenin korunması için göndermiştir. Bu birliğin gelmesi ile kiliseye sığınanlar ve kilisenin yakınlarındaki evlerde bulunanlar güven altına alınmıştır. Patrik, kiliseye sığınanların ihtiyaçlarının karşılanması için büyük bir gayret göstermiştir. Bu süreçte sağduyulu davranan Patrik'e Enis Paşa tarafından gerekli yardımlar yapılmıştır. Ayrıca Mardin'de Deyruzzafaran Manastırı'na saldıran Kürt aşiretleri de dağıtılmıştır (Dolabani, 2006, s. 191-192).

Olaylar sırasında Meryem Ana Kilisesi'ne sığınanlar arasında bulunan Naum Faik, Patrik Abdülmesih Efendi'nin Diyarbakır'a gelmesiyle kiliseye sığınanların onun himayesine girdiğini ve birkaç gün sonra da olayların yatıştığını ifade etmektedir (Çıkkı, 2004, s. 24). Mardin'e bağlı bazı yerlerde meydana gelen olaylar nedeniyle Süryani Kadim Patriği Abdülmesih Efendi, Diyarbakır'da olduğu gibi Mardin'e sığınan mültecilere de yardım etmiştir. Hatta Deyruzzafaran Manastırı'nda bir yardım kapısı açtırmış ve yardıma muhtaç olanların bir süre orada kalmalarını sağlamıştır. Bundan memnun kalan yetkililer, manastırı koruması için bir askeri birliği Patriğin emrine vermiştir. Patrik ayrıca yoksul ve öksüz kalan çocukların yetişmesi için bir de okul açmıştır (Dolabani, 2006, s. 191-192).

Diyarbakır'da ve bir takım yerleşim merkezlerinde meydana gelen Ermeni olayların mahiyetini araştırmak için merkezi hükümet bir Tahkikat Komisyonu kurmuştur. Muhtemelen Aralık ayının ilk günlerinde İstanbul'dan yola çıkan Abdullah Paşa başkanlığındaki bu Tahkikat Komisyonu Samsun, Havza, Merzifon, Amasya, Tokat, Sivas, Malatya, Arapkir, Mamuretulaziz, Maden ve Ergani üzerinden 19 Aralık 1895'te Diyarbakır'a ulaşmıştır (BOA, Y.PRK. UM, 34/33). Geçiş güzergâhlarındaki belde ve kasabalara uğrayan komisyon üyeleri bozulan Müslim ve gayrimüslim ilişkilerinin düzeltilmesi için sadece yöneticilerle değil aynı zamanda Hristiyan ruhani ve yetkilileriyle de görüşmüştür. İtaat ve huzurun önemini konu alan bu görüşmelerde “*fesat hareketlerinden, kargaşa ve komitacılıktan*” uzak durulması için gayrimüslimlere gerekli telkinlerde bulunulmuş ve bu bağlamda halkın aydınlatılması için beyannameler ve broşürler bastırılarak halka dağıtılmıştır (BOA, Y.PRK. UM, 34/33). Bu dönemde kimi Hristiyan din adamları ve ahaliye göre Müslümanlar, bölgedeki bütün Hristiyanları yok etmek için harekete geçmişlerdi ve olayların baş sorumlusu Diyarbakır Valisi Enis Paşa idi. Bölgede görevli Avrupalı sefir ve konsoloslar da benzer düşüncedediler ve sürekli Enis Paşa'yı suçlayan beyanlarda bulunmaktaydılar (Güllü, 2018, s. 300).

Meydana gelen olaylarla ilgili Patrik Abdülmesih ve Süryani Kadim cemaatinin önde gelen ruhanilerinden 22 kişinin imzasıyla hazırlanıp Abdullah Paşa başkanlığındaki “*Tahkikat Heyetine*” sunulan rapor ve Padişah'a hitaben yazılan “*teşekkürname*”de önemli bilgiler yer almaktadır. Bu teşekkür mektubu ve raporlarda, Süryanilerin devlete ve Müslümanlara bakışı ile vilayette zuhur eden olayların mahiyetine dair çarpıcı tespit ve değerlendirmeler bulunmaktadır. Teşekkür Mektubu'nda birtakım Ermenilerin huzursuzluk ve çatışmaların müsebbibi olduğu, “*Hazreti Ömer'den berü hükümet-i İslamiyenin ve beş yüz*

seneden berü devlet-i ebed-müddet-i Osmaniyenin” hâkimiyetinde din, mezhep, lisan, mal ve can ile ırzları güvence altında yaşamakta olan Süryanilerin “*vatandaşları ve aziz komşuları*” olan Müslümanlarla birlikte “*her türlü taarruz ve teaddiden*” uzak yaşamakta oldukları için Padişah’a teşekkür ettikleri belirtilmiştir.

Mektubunun devamında yaşanan olaylar özetle şöyle dile getirilmektedir: “Geçenlerde hiçbir şeyden haberdar olmadığımız halde Diyarbakır ve etrafındaki Ermeni fesatçılar birtakım olayların meydana gelmesine neden olmuştur. Öteden beri Osmanlı Devleti’nin sadık ve kadim tebaası olan Süryaniler de tehdit ve baskı ile olaylara dâhil edilmeye çalışılmıştır. Buna rağmen babalarımızdan ve dedelerimizden bize en kıymetli miras olarak kalan sadakat yolundan çıkarılmamıza çalışılmıştır. Allah’a hamd olsun ki Süryaniler fesat ehli olan Ermenilerin tahrik ve aldatmalarını reddederek devlete bağlılıktan ve itaat mesleğinden ayrılmamıştır. Padişahımız üzerimize farz olan itaat nimetinin kadrini bilerek her türlü uygunsuz fiilden uzak durarak selamet yolu tercih edilmiştir. Böylece Ermenilerin, cahilleri tahrik ve aldatması boşa çıkmıştır” (BOA, Y.PRK. AZN, 15/1). Belgede yer alan “*cahilleri tahrik ve aldatması*” ifadesi Süryanilerden de olaylara katılanların olduğunu göstermektedir.

Patrik Abdülmesih Efendi ve önde gelen Süryani din adamlarının Tahkikat Heyetine ve Sultan II. Abdülhamit’e gönderdiği raporlarda ısrarla olayların öncesinde Ermeni komitacılarının faaliyetlerine dair hiçbir bilgiye sahip olmadıklarını, çatışmalar başladıktan sonra ise komitacıların Süryanileri de kendilerine destek olmaları hususunda zorladıklarını öğrendiklerini vurgulamıştır. Gerek Ermenileri destekleyen gerek komitacıların propagandalarına kapılarak komitacılarla birlikte hareket eden Süryanileri engellemek için uğraştıklarını ve onlara nasihatlerde bulduklarını ifade eden Abdülmesih Efendi, “*dedelerimizden bize en kıymetli miras olan sadakatimizi korumaktan vazgeçmedik*” diyerek Süryanilerin tutumunu göstermeye çalışmıştır. Patrik Abdülmesih Efendi’ye göre Ermenilere destek verenler olmakla birlikte bunlar, Süryanilerin çok az bir kısmını oluşturmaktadır. Abdülmesih Efendi, Ermeni komitacıları ile birlikte hareket edenleri “aldatılmış cahiller” diye tanımlamıştır. Abdülmesih Efendi bu duruma dikkat çekerek devlet ve Müslümanlar nezdinde Süryanilerle Ermenilerin aynı kategoride değerlendirilmemesi gerektiğini talep etmiştir. Bu konuda Tahkikat Heyeti’ne sunulan 31 Ocak 1896 tarihli bir raporda da meydana gelen olaylara dair Ermenilere ciddi suçlamalar yöneltilmiştir. Raporda Ermeniler şöyle tanımlanmıştır: “*Bir müddetten beri mefasid ve mekasid-ı muzıræn ni’met nişanası üzerine tesis-i mütalaasıyla meslek-i sadakatten inhiraf eylemek denaetini (alçaklık) kabul*

eylemekten hayâ eylemeyen Ermeniler...". Ermenileri, hiçbir neden yokken fesat yolunu meslek edinmekle tanımlayan Süryaniler, meydana gelen hadiseler nedeniyle aziz vatanın birçok felaket ve musibete duçar olduğunu dile getirmiştir. Ermenilerin bu uygunsuz tutumu nedeniyle hâlihazırda Müslim ve gayrimüslim bütün ahalinin Ermenilere lanet okuduğu, aynı şekilde vicdanlarını ve hislerini henüz emanet etmemiş olan bazı Ermenilerin de bu durumu kınadığı vurgulanmıştır.

Meydana gelen bu musibetin "*te'dip-i manevi*" olarak değerlendirildiği raporun devamında ise Süryanilerin Osmanlı Devleti ve Müslümanlara bakış açısı özetle şöyle ifade edilmektedir: İnkâra mahal olmayan hakikatlerdendir ki, Diyarbakır vilayetinin Müslüman ve Hıristiyan ahali Osmanlı Devleti'nin himaye ve koruması altında üç dört asırdan beri birbirleriyle kardeşçe yaşamaktaydılar. Ancak bir müddetten beri Ermenilerin fenalıkları nedeniyle bu durum bozulmaya başladı. Sultan Abdülhamit'in şefkat ve merhameti sayesinde Hıristiyanlar da Müslümanlar derecesinde özgürlüğe sahipti. Nitekim köylerini ve hanelerini terk ederek uzak dağ başlarında ve ovalarda dağınık bir şekilde bezden birer çadır veya kamıştan yapılmış kulübelerde yaşayan gayrimüslimler, iki ay çoluk çocuklarıyla beraber kaldığı halde, hiçbir taraftan gerek mal ve canlarına ve gerekse de şehirde ve köyde bıraktıkları hane ve mallarına herhangi bir saldırı gerçekleşmemiştir. Bu durum gayrimüslimlerin mal ve can güvenliğinin olduğunun en gerçek delilidir.

Diyarbakır'da Hıristiyanların "*mal ve can emniyeti*"nin olmadığına dair iddialara bu şekilde cevap veren Süryani ruhaniler, raporun sonunda, Sultan Abdülhamit'in idaresinden duyulan memnuniyeti yinelemekle birlikte, meydana gelen felakette, "*yaş ile kuru birlikte yanar*" misal ve kaidesince birçok musibet ve felakete duçar olduklarını ifade etmiştir. Olaylara sebebiyet veren Ermeniler "*Cenab-ı Hak'kın kahır ve gazabına*" havale edilmekle birlikte, olayların müsebbipleri görülen Ermeni fedailerinin cezalandırılması ve bu şekilde adaletin tecelli etmesi talep edilmektedir (BOA, HR. SYS, 2812/1).

Tahkikat Heyeti'ne sunulan bu bilgilerin dışında bir başka arşiv belgesinde ise ilginç ifadeler yer almaktadır. Süryani Katolik Patrikhanesi'nden Sadaret'e gönderildiği anlaşılan bir yazıda; Ermeni hadisesinde bazı Süryanilerin mağdur olmasının kendilerinin "*Ermenilerden fark ve ayırt edilememesinden kaynaklandığı*" ifade edilmiştir. Süryanilerin kayıpları ile ilgili bu tespit yapıldıktan sonra, Süryani Piskoposuna sadakat nişanı (*alaim-i sadakat*) verilmesi talep edilmiştir. Doğrusu Süryani Katoliklerin olaylarda mağduriyetine değinildikten hemen sonra piskoposa

sadakat nişanının verilmesinin talep edilmesi çok ilginç ve dikkat çekici bir durumdur. Bu durum, kendi halkının mağduriyetini kullanmak suretiyle kendisi için itibar devşirmek anlamına gelmektedir. Ancak, 30 Kasım 1895 günü sadakat nişanı hususunu gündemine alan Meclis-i Vükela, Süryani Katolik cemaatine “*öyle bir alamet va’z ve ihdasına lüzum ve mahal olmayacağı*” kararını almıştır (BOA, Y.A.HUS, 340/138).

Süryani Katolik Murahhası Petros Efendi, olayların nedeni hakkında önemli bilgiler vermektedir. Petros Efendi, olaylardan kısa bir süre önce bazı Ermeniler bir telgraf getirip kendisine zorla mühürlettiklerini dile getirmiştir. Kendilerinin dini faaliyetlerinin devlete itaati esas aldığını, fesat ve fitneden uzak durduklarını vurgulamıştır. Petros Efendi’ye göre, Diyarbakır’da Müslümanlardan sonra en fazla nüfusa sahip olan Ermenilerin içindeki bazı kişiler, sapkın fikirleri nedeniyle ahali arasında tefrikaya yol açmıştır. Böylece kardeşçe asırlarca bir arada yaşayan tüm Osmanlı tebaası bu sefih kişilerin fitne ve nümayişlerinden olumsuz etkilenmiştir. Petros Efendi, kendi milletinin “*efrâd-ı umumiyesinin bu fikre*” lanet okuduğu hatta Patrik’ten aldığı müteaddit emirlerde Ermeni bozguncuları ile işbirliği yapmaması gerektiğine dair tenbih ve ihtarlara değinmiştir (BOA, A. MKT. MHM, 637/3).

Süryani Kadim papazlarından olan Makdisi Yakuboğlu Beşara ise meydana gelen olayları anılarında şöyle ifade etmiştir: “*Cuma günü öğleyin İslam ve Hıristiyanlar arasında mukatele oldu. Bu, bizim günahımız yüzündendi. Üç gün devam etti. Cuma’dan Pazar gününe kadar sürdü. Tanrı bizi korudu. Bizler bu felaketten kurtulduk*” (Tütenk, 1956-1957, s. 318). Papaz Beşara’nın, “*bu, bizim günahımız yüzündendi*” ifadesi iki şekilde yorumlanabilir. Öncelikle Beşara bu ifadesiyle, bu olayların müsebbibi olarak Hıristiyanları göstermiş olabileceği gibi, yaşanan olaylarının müsebbibine değinmeden klasik bir anlayış içinde olayları günahlarına karşı ilahi bir ceza olarak da değerlendirmiş olabilir (Özcoşar, 2008, s. 250).

Süryani Patriği Abdülmesih Efendi, 1895 olaylarından kısa bir süre sonra Lice kazasında Süryanilerle Ermeniler arasında ihtilaf konusu olan Akkilise (Deyru’l-abyaz) hakkındaki bir raporunda, Ermenilerin kendi kadim ve meşru hakkı olan mabetlerini gasp ettiğini ısrarla vurgulamış ve Ermenileri “*hain ve gaddar bir millet*” olarak tanımlamıştır (BOA, DH. TMİK. M, 64/4, s. 2).

Süryani Kadim Milleti Patriği Abdülmesih Efendi, 21 Mayıs 1896 tarihli Sadaret’e gönderdiği telgrafta Diyarbakır’da yaşanan hadiselerin müsebbipleri ve Vali Enis Paşa’nın aldığı tedbirleri değerlendirmiştir. Abdülmesih Efendi, sadece

Diyarbakır'da değil Anadolu'nun her tarafında meydana gelen olayların müsebbiplerinin Ermeniler olduğunu yinelemiştir. Bu kapsamda Diyarbakır'da meydana gelen karışıklıkların başta Vali Enis Paşa ve diğer yetkililerin aldığı tedbirler sayesinde önünün alındığını ifade etmiştir. Bu konuda gösterilen çabaya bizzat tanık olduğunu belirten Abdülmesih Efendi, Enis Paşa'nın amacının vilayetin huzur ve güvenini sağlamak olduğunu ileri sürmüştür. Diyarbakır vilayetinde huzur ve asayişin tesis edilmiş olmasından dolayı Padişah'a duacı olduklarını dile getirmiştir. Abdülmesih Efendi, Ermeni fesatçılara karşı dirayetli duruşu ve çabalarıyla vilayette asayiş sağlayan Enis Paşa'nın rütbesinin terfi ettirilerek taltif edilmesini talep etmiştir (BOA, A.) VRK, 140/19).

Enis Paşa'nın görevden alınmasından kısa bir süre önce Süryani Patriği tarafından sekiz ay önceki olaylara dair böyle bir telgraf gönderilmesi ve bu arada iktidarsızlığına dair birtakım iddiaların olduğu Enis Paşa hakkında olumlu ifadelerin kullanılması hatta onun taltif edilmesi yönünde talepte bulunulması bir takım soruları beraberinde getirmektedir. Bu da Abdülmesih Efendi'yi böyle bir telgraf göndermeye sevk eden nedenin Ermenilere duyduğu husumet mi yoksa Vali Enis Paşa'nın telkin veya zorlaması mı? Enis Paşa'nın Abdülmesih Efendi'yi bu yönde etkilediği hususu ihtimal dâhilinde olmakla birlikte, bu süreçte Diyarbakır'da bazı mabet ve mülkleri konusunda Süryanilerin Ermenilerle ihtilaf içerisinde olması etkili olmuş olabilir.

II. Bitlis Olayları ve Süryanilerin Tutumu

Diyarbakır vilayetinin yanı sıra en fazla Süryani nüfusun yaşadığı yerlerden birisi de Bitlis vilayetidir. Bitlis vilayetindeki huzursuzluklar Diyarbakır vilayetindeki huzursuzluklarla eş zamanlı olmuştur. Yukarıda ifade edildiği üzere 1895 yılı ortalarında Ermeniler lehine ıslah yapılması yönündeki diplomatik baskılar ve Ermenilerin taşkınlıkları geleneksel Osmanlı millet sistemini ciddi anlamda etkilemiştir. Artık din ve mezhep esasına dayanan ve adeta kompartıman halinde idare edilen yapı XIX. yüzyılın ortalarından itibaren ulus temelli bakış açısı ile şekillenmeye başlamıştır. Batılı devletlerin ve onların keşif kolu olan misyonerlerin tahrikleri ile Müslümanlarla kadim ilişkileri bulunan Ermeniler, Haçlıların XX. yüzyıldaki seçilmiş kurbanları olduklarını fark edemeyerek çılgınca faaliyetlere girişmişlerdir. Asırlarca bir arada yaşadığı Müslümanlarla olan münasebetlerini bozmuş, asırlık köprüleri yıkmış ve halklar arasına duvarlar çekilmiştir. Bunu yaparken verdiği mücadeleyi masum ve meşru göstermek için

sürekli mağduriyet haberleri yapmış/yaptırmış ve bu haberler üzerinden Batı kamuoyunu diğer bir ifade ile Hristiyan dünyasını etkilemeye çalışmıştır.

Türklerin veya Müslümanların Doğu Hristiyanlarını hedef aldığı ve ilk Hristiyan halkların yok olmakla karşı karşıya kaldıkları söylemi konsoloslar ve misyonerler vasıtasıyla servis edilmiştir. Mağduriyet yaşayanların sadece Ermeniler olmadığını Süryaniler ve diğer halkların da benzer mağduriyete maruz kaldığını vurgulayabilmek için onları da kendi istiklal mücadelesine dâhil etmeye çalışmışlardır. Ne yazık ki bu propaganda kısmen de olsa Süryaniler üzerinde de etkili olmuştur. Her ne kadar Süryani ruhanileri ve yetkilileri tarafından resmi makamlara verilen/gönderilen rapor ve yazılarda Süryanilerin uygunsuz hareketlerden beri oldukları iddia edilse de rakamlara yansıyan kayıplar ve mağduriyetler hakikatin böyle olmadığını göstermektedir. Bitlis'teki olaylar sırasında belgenin ifadesi ile bir takım "cühelanın" aldatıldığı görülmektedir. 1895 olayları sırasında Ermenilerin Müslümanlarla/devletle olan kadim ilişkileri bozması gerek Müslümanlar ve gerekse de devlet nezdinde "*güvenilmez tebaa*" konumunda bulunmaları Süryani yetkilileri harekete geçirmiştir. Bu süreçte pragmatik bir politika takip eden Süryani Patrikhanesi öncelikli olarak tebaasını sokaktan kurtarmaya çaba göstermiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin sadık tebaasının Süryaniler olduğu Hz. Ömer döneminden beri Müslümanlarla kardeşçe bir arada yaşadıkları ısrarla vurgulanmıştır. Her fırsatta bu ifadeleri kullanan Süryani ruhaniler, ısrarla farklı bir millet olduklarını vurgulayarak Süryanilerin kıymetinin bilinmesini ima etmişlerdir.

XIX. yüzyılın sonunda, Bitlis vilayeti Ermeni nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bir bölgeydi. Bu yüzden Ermeni komiteleri kuruluşlarından itibaren en yoğun çalışmalarını Bitlis ve çevresinde gerçekleştirmiştir. Bitlis vilayeti, bulunduğu konum itibarıyla önemli bir geçiş noktası olup her zaman tercih edilen bir güzergâhtı. Kuzey ve güney illerini birbirine bağlayan, Van-İskenderun hattının geçtiği yol üzerinde bulunuyordu. Ulaşımın kolay sağlandığı ve bir geçiş boğazı olması hasebiyle Ermeni komitelerinin Van'dan sonra en fazla önem verdiği şehir idi. Ermeni isyanlarının çok sık vuku bulduğu Muş ve Talori (Sason) gibi yerler de Bitlis vilayetine bağlıydı ve buralarda Ermeni nüfusu oldukça kalabalıktı (Ermeni Komitelerinin Amal ve Hareketi- İhtilaliyesi, 1983, s. 228).

Padişah yaveri Sadettin Paşa, İbrahim Ethem ve Mehmed Ali Cemal Bey'in hazırladığı 15 Ocak 1896 tarihli raporda Bitlis olaylarına yer verilmiştir. Buna göre Bitlis Ermenileri, Bitlis merkezindeki Amerikan misyonerlerinden aldığı

talimatla fesat çıkarmaya girişmiştir. Meydana gelen olaylarda vilayete bağlı kaza ve köylerde Müslümanlardan 86 ölü 38 yaralı olmuştur. Ermenilerin yanı sıra Keldani, Süryani, Katolik ve Protestanlardan ise toplam 170 kişi hayatını kaybetmiş 49 kişi de yaralanmıştır. Bu dönemde Bitlis vilayeti ile Siirt ve Genç sancaklarında erkek ve kadın 156.496 Müslüman, 54.697 Ermeni ve diğer milletlerin mensupları vardır (BOA, Y. PRK. KOM, 9/2). 1881/82/1893 nüfus sayımına göre Bitlis merkez sancağında 261 ve vilayet genelinde 851'i kadın 1.130'u erkek toplam 1.981 Süryani yaşamaktadır (Karpat, 2003, s. 275).

Bitlis Valisi Ömer Bey, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 27 Ekim 1895 tarihli telgrafta olayların mahiyeti ve seyrine dair bilgi vermiştir. Ömer Bey, Ermenilerin aldıkları talimat gereğince her tarafta giriştikleri ihtilal ve karışıklığa Bitlis'de de kalkıştıklarına dikkat çekmiştir. Cuma günü girişilen bu fenalığa karşı gerekli önlemlerin alınarak olayın genişlemesine engel olmak için olağanüstü çaba gösterildiğini vurgulamıştır. Ancak buna rağmen her iki taraftan da ölümlerin ve yaralananların olduğunu ifade etmiştir (BOA, HR. SYS, 2805/1). Diyarbakır'da olduğu gibi isyan gününün Cuma günü seçilmesi tesadüfi değildir. Bu dönemde Ermeni komitacıların yazışmalarında ihtilal gününün Cuma günü olması ve camilerin hedef alınması dikkat çekmektedir. Bununla Müslümanlara toplu bir şekilde saldırıp onları galeyana getirmek ve böylece Büyük Devletlerin müdahalesine zemin hazırlamak amaçlanmıştır.

Bitlis olayları ile ilgili 21 Ocak 1896 tarihli bir belgeye göre Ermeniler, Bitlis'te bazı vakıf dükkânlarını ve Müslümanların hanelerini de ateşe vermiştir. Ermenilerin sebebiyet verdiği karşılıklarda Siirt'e bağlı Eruh ve Garzan kazaları dâhilinde Güzeldere ile çevresindeki köylerde bir Müslüman, 59 Ermeni ve 129 Süryani hanesi ile Süryanilerin bir mabedi Ermeniler tarafından yakılmıştır. Karışıklık esnasında Müslüman ve Ermeni köylerinden Ermeni ve Kürt eşkıyası hayvan ve eşyalar gasp etmiştir. Farklı kesimlerin yer aldığı komisyonun çalışmaları neticesinde gasp edilen mallar geri alınarak sahibine teslim edilmektedir (BOA, HR. SYS, 2805/1).

Olayların neticesinde meydana gelen kayıplara ve yağmanın boyutuna bakıldığında zaman gayrimüslimlerin Müslümanlara oranla daha fazla mağdur olduğu anlaşılmaktadır. Diyarbakır merkezinde olduğu gibi diğer vilayetlerin merkezlerinde de gayrimüslimlerin kayıpları Müslümanlara oranla daha az iken, vilayete uzak yerlerde bulunan gayrimüslimlerde daha fazla kayıp ve mağduriyet vardır. Bunun nedeni vilayete uzak yerlerde askeri birliklerin ve denetimin yetersizliği ile

aşiretlerin saldırıları etkili olmuştur. Bununla birlikte Ermenilerin ıslahat talebi asırlarca yaşadığı coğrafyada kısmi bir kontrolle yaşayan aşiretleri ciddi manada tedirgin etmiştir. Bunun yanı sıra aşiretlerin kontrolünde bulunan yerlerdeki Ermenilerin eskisine oranla ekonomik ve siyasi olarak farklı bir konumda bulunması da bazı yerlerde ilişkilerin bozulmasında etkili olmuş olabilir. Zira kırsal bölgelerdeki Ermenilerin yakınındaki Kürt aşiret beylerine bazı vergileri verdiği ile ilgili kayıtlar da mevcuttur. Buna göre Ermeniler mensubu buldukları Kürt ağalarına, kendi güvenliklerinin muhafazası karşılığında “hefir” adında bir vergi verirlerdi. Nitekim İngiltere’nin Bitlis Viskonsolosu Heathcote’nin 15 Eylül 1903 tarihinde kaleme aldığı raporunda Ermenilerin, devlete ödediği ağır vergilerin yanında bir de Kürt ağalarına “hefir” isminde bir haraç vermek zorunda olduğunu ve bu durumun Ermeniler arasında ciddi rahatsızlıklara sebebiyet verdiğini ifade etmiştir (Demirel, 2002, s. 413-414). Bunun dışında evlenen bir Ermeni, evlendiği kızın ailesine verdiği paranın yarısı kadarını “helâl” namıyla Kürt ağasına vermek zorundaydı. Bölgeye Ermeni komiteler geldikten sonra bu komiteler, Ermenilerin ödemeye devam ettikleri bu vergileri ödememeleri için teşvik ettiler. Komitelerin bu çabaları bir süre sonra sonuç verdi ve Ermeniler bu vergileri ödememeye başladılar. Ermeniler ile aşiretler arasındaki çatışmanın bir diğer sebebi de budur (Pehlivanlı, 1997, s. 171-173).

Bitlis’teki Süryani din adamları ve Süryani önde gelenleri tarafından Sadaret’e gönderilen 27 Ekim 1895 tarihli telgrafta, meydana gelen olaylara Süryanilerin bakışı ele alınmıştır. Süryanilerden 93 kişinin imzasının yer aldığı belgede, olaylara sebep olan Ermeniler, “*kötü düşünceli kişiler*” olarak tarif edilmiştir. Bu kişilerin aldatması nedeniyle Süryanilerden de birtakım cühelanın aldatıldığı vurgulanmıştır. Oysa altı yüz seneden beri Süryanilerin Müslümanlarla kardeşçe geçindiği, onlar aleyhinde hiçbir fenalıkta bulunmadıkları belirtilmiştir. Camilere ve Müslümanlara saldırıp fitne çıkararak huzursuzluğa sebebiyet verenlerin cezalarını bulduğu ancak bundan Süryanilerin de olumsuz etkilendiği ifade edilmiştir. Süryanilerin olaylara sebebiyet veren cehalet yüklü kişilerle hiçbir bağının olmadığı vurgulanarak, meydana gelen çatışmaların dışında oldukları ifade edilmeye çalışılmıştır. Öteden beri devletin sadık bendesi olan Süryanilerin Bitlis Ermenileri ile hiç münasebette olmadıkları, onların fikir ve tasavvurlarını benimsemedikleri dile getirilmiştir. Osmanlı padişahının tüm tebaaya din ve vicdan hürriyeti sağladığı, onları himaye ettiği, Saltanat-ı seniyenin tabiiyetinden büyük bir nimet olmadığına dikkat çekilmiştir. Bu nimetleri takdir eden Süryani milletin fesat entrikalarından uzak durduğu ve sadakat yolundan ayrılmadığı ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti’ne olan

ubudiyet ve sadakatleri dile getirildikten sonra karışıklıklara sebep olan Ermeni müfsitlere eskiden olduğu gibi nefretle baktıkları vurgulanarak Süryanilerin tutumu net bir şekilde dile getirilmeye çalışılmıştır (BOA, HR. TH, 166/20). Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Süryani yetkililer, husumet ve fenalık yolunu tercih etmedikleri, Ermenilerin uygunsuz davranışlarını öteden beri kınadıkları dile getirilmiştir.

III. Mamuretülaziz Olayları ve Süryanilerin Tutumu

Mamuretülaziz vilayeti, XIX. yüzyılın sonlarında Mamuretülaziz, Malatya ve Dersim sancaklarından oluşmakta idi. Bu dönemde vilayetin toplam nüfusu 381.346 kişiden oluşmaktadır. Bunun 300.188'ni Müslümanlar, 73.178'ini Ermeniler geri kalan 7.980 kişiyi ise diğer gayrimüslim unsurlar oluşturmaktadır (Karpas, 2003, s. 302-303, 319). 7.980 kişi içerisinde Rumlar, Katolikler, Yahudiler, Protestanlar, Latinler yer almasına rağmen Kemal Karpas'ın "Osmanlı Nüfusu" adlı eserinde 1894 yılı nüfus kayıtlarında Süryaniler ve Süryani nüfusu yer almamaktadır. Ancak aynı kitapta 1914 sayılı nüfus istatistikleri içerisinde Mamuretülaziz vilayetinde 2.234 Süryani nüfus yer almaktadır (Karpas, 2003, s. 302-303, 319). 1894 yılı nüfus istatistikleri dikkate alındığında Mamuretülaziz vilayetinde de önemli bir Ermeni nüfusun olduğu görülmektedir.

XIX. yüzyılın sonlarında Diyarbakır ve Bitlis vilayetlerinde olduğu gibi aynı aylarda Mamuretülaziz vilayetinde de Müslümanlar ile Ermeniler arasında birtakım karışıklıklar meydana gelmiştir. 1895 yılının ortalarına gelindiğinde başta İngiltere, Fransa ve ABD konsolosluklarının yönlendirmeleri, misyonerler, kiliseler ve komitelerin teşvik ve destekleri neticesinde Mamuretülaziz vilayetinin Harput kasabasında ve bağlı yerlerde de birtakım huzursuzluklar çıkmaya başlamıştır. Nitekim Diyarbakır ve Mamuretülaziz vilayetlerinde meydana gelen olayların anlatıldığı bir raporda; olaylardan önceki birkaç ay boyunca Hınçakyan adlı "fesad" gazetesinin çıkarılan nüshalarının kan renginde olması Ermenileri Müslümanlara karşı tahrike ve kan dökmeye teşvik etmiştir (Bozan, 2016, s. 92).

Mamuretülaziz vilayetinde ilk kayda değer olay Harput kasabasında 7 Kasım 1895 Perşembe günü meydana gelmiştir. Meydana gelen olaylar Harput kasabasında, Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları Şehroz Mahallesi'nde meydana gelmiştir (Sunguroğlu, 1958, s. I, 192). Bu gelişmelerden haberdar olan bazı Kürt aşiretleri toplanarak şehre hücum etmişler. Kasım 1895'te vilayet merkezinde başlayan ve zaman zaman bağlı kazalara sirayet eden Müslümanlar ile Ermeni azınlık arasındaki bu çatışmalarda 1896 yılının sonuna kadar Ermenilerin kayıplarının Müslümanlara oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Ancak tahkikat

raporlarında Ermenilerin ölüm oranlarını fazla gösterdikleri, vilayette daha önce meydana gelen kolera veya başka sebeple hastalıktan hayatını kaybedenlerin de buna dâhil edildiği iddia edilmektedir (BOA, YPRK. ASK, 109/69). Bu süreçte Ermeni komitacıları, Osmanlı Devleti'ne karşı girişecekleri ihtilal girişimini zorba ve zalim bir devlete karşı verilen meşru müdafaa olduğu izlenimini vermek için mümkün oldukça geniş bir kesimi yanlarına almaya, bu mümkün değilse onları tarafsız kılmaya çalışmıştır. Bu cümleden olmak üzere 1895 olayları öncesinde Ermeni din adamları tarafından hazırlanan ve adeta bir bağımsızlık bildirisi imajını veren metinler bazı Kürt aşiretlerine de iletilerek Müslümanların komitacılara karşı olası tepkisi azaltılmak istenmiştir. Ermenilerin giriştiği mücadelenin bağımsız bir devlet kurmak olduğu gerçeği kamufle edilerek medeni ve insani haklar için mücadele edildiği, bunun için de tüm halkların bu mücadeleye destek vermesi gerektiği vurgulanmıştır.

Korku, sindirme ve baskıyı mücadele yöntemi olarak kullanan komitacılar özellikle toplumda nüfuz sahibi din adamlarını kendi yanlarına çekmek için büyük bir çaba göstermiştir. Bununla birlikte Süryaniler başta olmak üzere diğer etnik ve dini grupları da olayların içine çekmek için farklı yollar denenmiştir. Bu yollardan birisi de birçok vilayet ve kasabada Gürcü, Çerkez ve Laz kılığına girerek propaganda yapmak ve hatta bizzat olaylara müdahil olmaktır. Mamuretülaziz vilayetinde Müslümanlar ile Ermeniler arasında birtakım huzursuzlukların meydana geldiği bu dönemde Süryanileri kendi yanlarına çekmeye çalışan Ermenilerin Müslüman kılığına girerek Süryanilerin hanelerine hücum ve saldırılarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Mamuretülaziz vilayetinde meydana gelen olayların anlatıldığı bir raporda bu durum ifade edilmektedir. Harput'taki olayların Ermeniler tarafından çıkarılmasına rağmen Ermeni eşkiyasının "*İslam'ın Hıristiyanlar hakkında su-i kasdlarını göstererek meselenin hissiyat-ı diniyeden münbais (kaynaklandığı) olduğu iddiasını*" ortaya koymak için başlarına sarık sarıp Müslüman ve Kürt kıyafetinde Süryani taifesinden olan ahalinin hanelerine ve mabetlerine hücum ettiği belirtilmiştir. Belli bir plan ve desise çerçevesinde hareket eden Ermeni komitacılarının böylece yaşanan olayların "*Müslüman-Hıristiyan*" çatışması olduğunu ve bütün suçun Müslümanlardan kaynaklandığını göstermek niyetindedir (BOA, DH. TMIK. M 9/56). Ancak yapılan araştırmalar ve bizzat Süryani din adamları ve önde gelenlerinin konuya ilişkin rapor ve beyanları Ermenilerin planlarını açığa çıkarmıştır. Ermenilerin çıkardıkları karışıklık esnasında hoca kıyafetine girerek Süryani kilisesinden yağmaladıkları eşyaların geri alınması ve eylemi yapan Ermenilerin yakalanmasında dikkatli ve özenli

çalışmasından dolayı İstanbul Süryani Patrik vekilinin Harput valisine teşekkür ettiği görülmektedir. Bu kapsamda Dâhiliye Nezareti'nden Adliye ve Mezahip Nezaretine gönderilen 9 Temmuz 1896 tarihli cevabî takrirde, Ermeni fesatçıların başlarına sarık sararak Süryani hane ve mabetlerini basanlar hakkında dava açılması ve tahkikatın derinleştirilmesi istenmiştir (BOA, DH. TMİK. M 9/56).

Süryani mabet ve hanelerini basan Ermeni komitacılarının açığa çıkarılması üzerine İstanbul Süryani Kadim Vekili'nden Sadaret Makamı'na gönderilen 23 Haziran 1896 tarihli yazıda olayın mahiyeti ve Harput Valisi Rauf Bey'in bu konudaki hassas çalışmasından dolayı duyulan memnuniyet dile getirilmiştir. Buna göre kötü niyetli Ermenilerin kısa bir süre önce Anadolu'nun bazı yerlerinde zararlı faaliyetlere girişmişlerdi. Bu kapsamda Mamuretülaziz vilayetinin merkezinde de karışıklık çıkarmışlardır. Fesat peşinde koşan Ermeniler, başlarına sarık sararak hoca kıyafetine girip Kürtleri tahrike kalkışmıştır. Bunun yanı sıra yağma ve katliam gibi uygunsuz cürümlere girişen Ermeniler, kargaşa esnasında Süryani kilisesini de yağmalamıştır. Süryani ruhanileri ve önde gelenleri tarafından bunların hepsi tespit edilmiş ve tarafımıza bildirilmiştir. Mamuretülaziz vilayetinden gönderilen yazılara göre, Vali Rauf Paşa, kanun ve nizam dairesinde hareket ederek olayın mahiyetini açığa çıkarmıştır. Bu kapsamda Süryani kilisesini yağmalayan Ermenilerin hanelerinde yapılan aramalarda gasp edilen eşyalara el konulmuş ve 15 kadar Ermeni fedaisi yakalanarak adliyeye teslim edilmiştir (BOA, DH. TMİK. M 9/56; BOA, HR. SYS, 2812/2).

Harput'ta Ermenilerle Kürtler arasında çıkan olayların bir takım önemlerle kontrol altına alındığı, çıkarılan yangınların söndürüldüğü ve evi yananlara gerekli yardımların yapıldığı Mamuretülaziz Valisi Emirî Efendi'nin 12 Kasım 1895 tarihli telgrafta dile getirilmiştir. Mabeyn-i Hümayun'a yazılan telgrafta Harput'ta meydana gelen olaylar ve alınan tedbirler özetle şöyle ifade edilmiştir. Harput kazasında meydana gelen karışıklık ve yangın genişleyerek kasabaya ulaşmıştır. Olaylarda meydana gelen kayıplar dün üç adet telgrafla arz edilmişti. Ermenilerden 27 ölü ve sekiz yaralı, Süryanilerden dokuz ölü ve sekiz yaralı vardır. Kürtlerden ise 8-10 kadar kişi hayatını kaybetmiştir. Kasabaya saldıran Kürtler uzaklaştırılmıştır. Her taraftan yoğun bir çaba gösterilmesine rağmen yangının dehşetli bir şekilde genişlemesine ve tahribatına engel olunamamıştır. Polis jurnaline göre 100'ü aşkın Ermeni hanesi, dört Müslüman hanesi, ikisi erkek ve ikisi kız dört Protestan mektebi ve bir kilise yanmıştır. Bugün sabahleyin Dersim'den 2000 kadar Kürt yeniden kasabanın etrafını kuşatmışlarsa da yapılan etkili nasihat üzerine herhangi

bir hadise olmadan dönmüşlerdir. Haneleri yanan Ermenilerin bir kısmı Müslüman hanelerine bir kısmı da tahliye edilen bir han içine yerleştirilerek ihtiyaçları karşılanmıştır. Vali Emirî Efendi, yaşananları ve alınan tedbirleri bu şekilde anlattıktan sonra Süryanilerin olaylarla münasebetini ve onların kaybının nedenini ele almıştır. Vali Bey, Süryanilerin itaatkâr bir kavim oldukları halde olaylar esnasında dokuz ölü ve sekiz yaralı vermelerinin nedenini Ermenilerin fesadına bağlamaktadır. Ermenilerin fesat hareketlerine soğuk bakan ve onları sevmeyen Süryanileri de olaylara dâhil etmek için planlar yaptığını vurgulamıştır. Buna göre bazı Ermeniler, başlarına sarık sararak hoca kıyafetinde Kürtlerin yanına sokularak “*Hain olan Ermenilerin hanesi şunlardır. Ne duruyorsunuz. Vurunuz*” diye Süryanileri hedef göstermiştir. Ermenilerin bu türden muzır faaliyetleri Süryani milletinin önde gelenleri de dile getirmiştir (BOA, Y. PRK. UM, 33/83).

Süryani Kadim Patrik Vekili tarafından Adliye ve Mezahip Nezaretine gönderilen 14 Ocak 1896 tarihli tezkirede Süryaniler kendilerinin Ermenilerden farklı bir cemaat olduklarını vurgulamışlardır. Mamuretülaziz’de ikamet eden Süryani Kadim Patrik Vekili ile Süryani Kadim cemaatinin önde gelenlerinden dokuz kişinin gönderdiği şukkada şu ifadeler yer verilmiştir: Gerek Hükümet’ten ve gerekse de Müslüman vatandaşlardan şimdiye kadar “*mugayir-i adalet bir hal görmeyip her surette memnun ve müteşekkir iken*” geçenlerde Ermeni müfsitleri başlarına sarık sarıp hoca kıyafetine girerek Kürtleri tahrik etmişlerdir. Meydana getirdikleri karışıklık esnasında Ermenilerden de birkaç kişi katledilmiştir. Bu sırada mal ve eşyalar yağmalanmış ve kiliseler talan edilmiştir.

Süryani Kadim milleti her zaman her yerde Müslüman komşuları ile bir aile gibi yaşamaktadır. Asırlardan beri göstermiş oldukları sadakat ve ubudiyet yolundan hiç ayrılmamışlardır. Süryanilerin rahat ve huzurunu ihlal edenler daima Ermeniler olmuştur. Bu durum yetkili makamlarca da bilinmektedir. Süryaniler “*lisan, mezheb-i kadime, hukuk ve menfaatlerini muhafaza etmek*” için Osmanlı Devleti’ne sadakatten ayrılmamıştır. Bunun için Ermenilerle rekabet ve mücadelede bulduklarından dolayı Ermenilerin hedefi olmuştur. Nitekim öteden beri Süryanilere ait olan kilise ve manastırlara Ermeniler el koymuş, ayin ve ibadetlere müdahale etmiş, kabristanları zapt ederek ölülerin bile defnedilmesine engel olmaya çalışmıştır. Ermeniler bu şekildeki baskı ve zorbalıkları ile Süryanileri tamamen ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Bu şekilde fenalıklar ortaya koyan Ermeniler “Anadolu-i Şahane”de şu sıralar karışıklıklar çıkarmıştır. Bu karışıklıklar esnasında Bitlis, Mamuretülaziz, Diyarbakır vilayetleri ile Urfa sancağındaki Süryaniler

mağduriyet yaşamıştır. Hadiselerin müsebbibi, felaket ve musibeti ganimet sayan Ermeni eşkiyasıdır. Yazının sonunda Süryanilerin farklı bir millet olduğu vurgulanmış ve bu nedenle adeta yalvarırcasına bu durumun dikkate alınması gerektiği dile getirilmiştir: “*Lütfen cemaat-i sâdıka ve mutî’a-i acizânemin her bir hususça tefrikiyle Hükümet-i Seniyye tarafından himaye ve sahâbet-i mahsusa ile terfih edilmesi hususunda delâlet ve himemât-ı âlî-i cenâb-ı nezâret-penâhîlerinin bî-dirîğ buyrulmasını kemâl-i tazarru’la niyaz ve istirhâm eylerim*” (BOA, HR. SYS, 2820/4).

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere Mamuretülaziz valisi, konuya ilişkin yazılarında Süryanilerin itaatkâr bir topluluk olduklarını vurgulamıştır. Süryaniler de kendi inanç, dil ve hukuklarını korumak için Osmanlı Devleti’ne itaat ettiklerini dile getirmişlerdir. Öteden beri Ermenilerle ihtilaf ve mücadele halinde olduklarını hatta bu rekabetten dolayı Ermeniler tarafından mağduriyete uğradıklarını ifade etmişlerdir. Bu cümleden hareketle Süryanilerin de Müslümanlar gibi Ermeniler tarafından mağdur edildiğine dikkat çekilmiştir. Her türlü zorbalık ve desise yolunu kullanarak olaylar çıkaran Ermenilerin Süryanileri ortadan kaldırmak gibi bir amaç güttüğü iddia edilmiştir. Bu nedenle Ermenilerin mağdur ettiği Süryanilerin onlarla aynı kefeyle konmaması ve himaye edilmesi gerektiği talep edilmiştir.

IV. Urfa Olayları ve Süryanilerin Tutumu

XIX. yüzyılın sonlarında sancak statüsünde olan Urfa, Halep vilayetine bağlıdır. 1894 yılı nüfus sayımlarına bakıldığında Urfa sancağında 126.776 kişi bulunmaktadır. Bunun içerisinde Müslüman nüfus 114.538, Ermeniler, 9.738, Süryaniler 1.118, Katolikler 468, Yahudiler 359, Protestanlar 688, Rumlar 2 kişidir (Karpas, 2003, s. 278-279). Urfa’da Müslümanlar ile Ermeniler arasında ilk kayda değer olay 29 Ekim 1895 tarihinde meydana gelmiştir (Bozan, 2018, s. 229). İki toplum arasındaki bu gergin durum 28 ve 29 Aralık 1895 tarihine kadar devam etmiştir. Bu tarihte askeri birliklerce silahlarını teslim etmeyen ve taşkınlık çıkaran Ermenilere müdahale edilmiştir. Ancak müdahaleden önce Ermenilere bu direnmeden vazgeçilmesi söylenmiş ve direnişe katılmayacak Ermenilerin evlerine beyaz bayrak çekmeleri istenmiştir (BOA. HR. SYS, 2859/63). Ermenilerin teslim olmak yerine direnmeyi seçmesi Tıfındır Tepesi’nde toplanmış olan binlerce Müslüman’ı da harekete geçirmiştir. Kalabalık bir topluluk Ermeni mahallesine saldırmıştır. Ancak alınan tedbirlerle halklar arası bir çatışmanın önüne geçilmiştir. Ermeni Mahallesi’ne gelen Müftü ve şehrin başka önde gelenleri Ermenilere

güvende olduklarını ve Müslümanların Ermeni Mahallesi'nden çıkartıldığını bildirmiştir (Özşavlı, 2013, s. 68).

Başlangıçta Mutasarrıfın isteklerine direnen ve ellerinde tüfek ve tabanca olmadığını söyleyen Ermeniler, etraflarının sarıldığını görünce önce 15 rovelver ve 40 parça eski silah, üç gün sonra 600 eski tip silahı daha teslim etmişlerdir. Ancak Urfa Mutasarrıfı ve kumandan martini tüfeklerinin ve baskına karışan Ermenilerin teslimi isteğinde ısrar edince, 1200 adet silah daha getirilmiştir (BOA, SYS, 2859/63, s. 30-38). Böylece Urfa'da başlayan ve zaman zaman çatışmaya dönüşen hadiseler kontrol altına alınmıştır. Bu süreçte Süryani yetkililer ve önde gelenlerinin konuya ilişkin rapor ve beyanları Urfa'daki olayların ortaya çıkışı ve olay sırasında Süryanilerin tutumu hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Süryani Milleti Murahhası, Süryani Katolik Murahhası, Latin Katolikleri Vekili ve Hahambaşı vekilinin imzalarını taşıyan bir raporda Urfa'daki Ermeni olaylarının başlangıcı özetle şöyle dile getirilmiştir: Kilise-i Kebir yakınlarında Sarraf Boğos isminde bir şahıs alış veriş meselesinden dolayı Birecikli İsmail adli kişi ile tartışır. Bunun üzerine İsmail, Sarraf Boğos'u yaralamıştır. Jandarmanın derdest edilip Semt Karakoluna götürülen Birecikli İsmail, Ermeni Murahhaslarının teşvikiyle iki bini aşkın Ermeni, silahlı olarak karakola hücum etmiş ve İsmail'i alarak öldürmüşlerdir. Bu günün gecesinde kilise etrafında toplanan Ermeniler, devriye gezen askerlerle karşılaşmış ve onlara "*biz de askeriz*" dedikten sonra askerlere birkaç el kurşun atarak bir onbaşının yaralanmasına neden olmuştur. Sabahleyin Ermeniler dükkânlarını açmamışlardır. Saat beş sıralarında iki bin kadar Ermeni cemaati iki kola ayrılarak bir fırkası Halilülrahman adlı Müslüman mahallesine diğer fırka ise Arsa başına hücum etmişlerdir. Alınan tedbirler ile bunların saldırıları engellenmiştir. Olaylar sırasında beldenin önde gelenleri de gayrimüslim ahalinin muhafazasına çalışmıştır. Bu esnada mal ve canlarına saldırı olan Müslüman ahalî dahi hanelerimizle kendi hanelerini muhafaza için "*Allah Allah*" sedasıyla bu belayı def etmek için dua okudular. Ermeniler ise geri çekilerek buldukları mahallere çekildiler. Hâkim bir noktada ve büyük istihkâmlar halindeki hanelerinden askerlere ve Müslüman ahalinin üzerine silahlarla birkaç defa ateş ettiler. Bu sırada birkaç Müslüman ile bir asker hayatını kaybetti. Ermeniler bir müddetten beri ihtilal hazırlığında idi ve bir takım fenalıklar yapmaktaydı (BOA, A. MKT MHM, 649/ 15, s. 6, s. 29).

Süryani Kadim Vekili'nin bu raporu dikkate alındığında sadece Mamuretülaziz vilayetinde değil aynı zamanda Anadolu'nun birçok yerinde de meydana gelen olaylara bazı Avrupa konsolosluklarının iddialarının aksine Ermeni komitacılarının sebebiyet verdiği açıkça görülmektedir. Bu arada 6 Ocak 1896'da İstanbul Süryani Kadim Patrikliğine çekilen bir telgrafta Süryani milletinin hiçbir zaman Ermeni milleti ile hiçbir konuda ittifak ve ittifak etmediği vurgulanmıştır (BOA, HR. TH, 174/10, s. 10). Urfa Süryani cemaatinin ve Mardin'de ikamet eden Süryani Patriği Abdülmesih Efendi'nin İstanbul'daki Süryani Kadim Vekâletine gönderdiği bir yazıda Urfa vukuatına sebebiyet verenlerin Ermeniler olduğu vurgulanmıştır (Bozan, 2018, s. 234).

İstanbul Süryani Kadim Patrik Vekili Serpiskopos Bolis Efendi Sadaret'e gönderdiği 27 Aralık 1895 tarihli telgrafta meydana gelen olayların müsebbipleri ve Süryanilerin meseleye bakışı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Şu Aralık Anadolu'daki Ermeni fesatçıların neden olduğu olaylarda Bitlis, Mamuretülaziz ve Diyarbakır vilayetleri ile Urfa sancağında ikamet eden Süryani Kadim cemaati mensupları da felaket ve musibetlere maruz kalmıştır. Zaten öteden beri Ermeni müfsitlerin fenalıklarına iştirak etmediğimiz ve onların tesiri altında kalmak istemediğimiz için Ermenilerle Süryaniler arasında ciddi bir münakaşa ve düşmanlık bulunmaktadır. Ermeniler her yerde Süryanilere ait kilise ve manastırlara el koymakta ve onlara saldırmaktadır. Bu nedenle kadim eserlerimiz mahvolmakta, Süryani ruhbanlar darp edilmekte, Süryaniler ibadet ve ayinlerden mahrum bırakılmakta, kabirler zapt edilmekte hatta ölülerin bile defnedilmesine engel olunmaktadır.

Ermenilerin sebebiyet verdiği bu cürümler hakkında defalarca yetkili makamlara müracaat edilmiştir. Ancak bu defada Ermeni müfsitlerin Diyarbakır, Bitlis, Mamuretülaziz ve Urfa'da neden oldukları karışıklık esnasında Süryaniler de mağdur olmuştur. Her ne kadar Kürtler tarafından bazı Süryaniler katledilmiş ve malları yağmalanmış ise de daha ziyade bu fırsatı ganimet sayan Ermeni eşkıyasının saldırıları nedeniyle Süryaniler büyük mağduriyet yaşamıştır. Kargaşadan istifade eden Ermeniler, şehir ve kasabalardaki Süryani kiliselerini yağmalamış, bir hayli kişiyi katletmiş, bir kısmını yaralamış, böylece Süryaniler perişan ve yardıma muhtaç bir hale gelmiştir. Aç ve açıkta olan Süryanilerin her taraftan feryatları duyulmaktadır. Süryani Kadim Patrik Vekili Bolis Efendi, bu bilgileri aktardıktan sonra İslam ve Osmanlı tarihi boyunca Süryanilerin Müslüman devletlere bakışını ortaya koymuştur. Buna göre Süryaniler Hz. Ömer zamanından

beri İslam ve Osmanlı devletlerinin idaresi altında huzurlu bir şekilde varlıklarını sürdürmüştür. Şimdi de Osmanlı idaresindeki Hıristiyanlar içerisinde nüfus yoğunluğu bakımından üçüncü, doğu vilayetlerinde ise ikinci sıradadır. Şimdiye kadar Ermenilerden ve başkalarından Süryanilere baskı ve şiddet uygulanmışsa da yine de onlar sadakat yolundan asla ayrılmamışlardır. Süryaniler gece gündüz koruyucusu oldukları ve canlarından aziz bildikleri padişaha dua etmektedirler. Ermenilerin tahrik ve aldatmaları ile elim hadiseler yaşandı. Süryanilerin büyük düşmanı olan Ermenilerin sebebiyet verdiği hadiselerde Süryaniler de mağduriyet yaşadılar. Süryanilerin, asırlardan beri müebbet olan sadakat ve ubudiyetleri dikkate alınarak ve Ermenilerden farklı oldukları hesaba katılarak Süryanilerin mağduriyetleri telafi edilmelidir. Bu amaçla Diyarbakır, Mamuretülaziz, Bitlis ve Urfa'daki mülki ve askeri yetkililere Süryanilerin mağduriyetlerinin giderilmesi için talimat verilmesi talep edilmiştir (BOA, A.) MKT. MHM, 609/36, s. 2). Sadaret'ten Diyarbakır, Mamuretülaziz ve Bitlis vilayetlerine gönderilen 1 Ocak 1896 tarihli telgrafta da olaylar sırasında Süryanilerin mağduriyetine değinilmiştir. Buna göre Ermeniler tarafından gerçekleştirilen olaylar sırasında vilayetlerdeki Süryanilerin pek ziyade mağdur olduğu ve gayet perişan bir halde bulunduğundan yardıma muhtaçtırlar. Süryani Kadim Parikhanesinin bu konudaki yazısı gereğince olaylar esnasında zarara uğramış olan Süryanilere yardım edilmesi talep edilmiştir. Bu durumda gerekli tahkikatın yapılarak muhtaç ve mağdur durumda olan Süryanilerin ihtiyaçlarının giderilmesi istenmiştir (BOA, A.) MKT. MHM, 609/36).

Urfa'daki Süryani ruhanilerin Ermeni hadiseleri ile ilgili yazılarında daha önce ifade edildiği gibi üstü kapalı bir şekilde olaylarda Süryanilerin mağduriyetine vurgu yapılmıştır. Mağdur olduğu veya olaylara karıştığı varsayılan Süryaniler hakkında esaslı bir değerlendirme yapılmamıştır. Bununla birlikte Ermenilerin her yerde Süryanilere ait kilise ve manastırlara el koyduğu, Süryanilere saldırdığı, Süryanilerin ibadet ve ayinlerine müdahale ettiği ifade edilmiştir. Bu şekilde öteden beri Süryanilerle husumet içinde olduğu iddia edilen Ermenilerin uzun bir süreden beri fesat peşinde koştuğu dile getirilmiştir.

Sonuç

Büyük bir sarsıntıya neden olan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Ermeniler arasında “bağımsız bir devlet kurma” düşüncesi yeşermeye başlamış ve bu durum birçok etmenin de etkisiyle 1895'li yıllara gelindiğinde isyanlara dönüşmüştür. Bu süreçte Diyarbakır, Bitlis, Mamuretülaziz vilayetleri ile Urfa sancağı Ermenilerin isyan çıkardığı yerler

arasındadır. 1895 yılı sonbaharında bu yerleşim merkezlerinde başlayan olaylar kısa süre içerisinde halklar arası çatışmaya dönüşmüştür. Bu süreçte bir takım Süryaniler de, Ermeni komitelerinin yönlendirmesi ve baskısı karşısında istemeyerek de olsa Ermenilerin Osmanlı Devletine karşı giriştiği “bağımsızlık” mücadelesini Hıristiyanların ortak mücadelesi olarak kabul etmiş ve desteklemiştir. Bu nedenden dolayıdır ki olaylar başladıktan sonra Ermenilere duyulan tepkinin “Müslüman-Hıristiyan” çatışmasına dönüşmesi ve Süryanilerin de Hıristiyan olması nedeniyle Ermenilerle aynı kefeye konulması nedeniyle bazı Süryaniler mağduriyetler yaşamıştır. Ancak buna rağmen Süryani ruhani yetkililer başta olmak üzere Süryanilerin büyük çoğunluğu, Müslümanlarla Ermeniler arasındaki karışıklıklarda devletin yanında yer almış hatta toplumsal barışın tesisi ve devamı yönünde mücadele etmiştir.

Diyarbakır, Mamuretülaziz ve Bitlis vilayetleri ile Urfa Sancağındaki olaylar sırasında ve sonrasında Süryani Patriği Abdülmesih Efendi ile Süryani ruhanileri aktif bir rol oynayarak Süryanilerin mağduriyetine engel olmaya çalışmıştır. Konuya ilişkin rapor ve belgelerde Süryanilerin Hz. Ömer devrinden beri Müslümanlarla kardeşçe yaşadıkları, Osmanlı Devleti’ne itaat eden sadık bir tebaa oldukları ve hiçbir şekilde yaşanan olayları tasvip etmedikleri vurgulanmıştır. Patrik Abdülmesih Efendi, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında istenmeyen hadiselerin yaşandığı bu kaotik ortamda, pragmatik bir siyaset takip ederek öncelikle Süryanilerin Ermenilerden farklı bir millet olduğu, dolayısıyla aynı kategoride değerlendirilmemesi gerektiği yetkililere anlatılmaya çalışılmıştır. Böylece olaylara katılmış, aldatılmış veya cahil olarak ifade edilen kişilerden dolayı tüm Süryanilerin zan altında bırakılmaması gerektiği vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra Ermeni komitacıların yaptığı cürümler lanetlenmekle birlikte Süryanilerin olaylara iştiraki önlenmeye çalışılmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA, A. MKT MHM, 649/ 15.

BOA, A. MKT. MHM, 637/3.

BOA, A.) MKT. MHM, 609/36.

BOA, A.) VRK, 140/19.

BOA, A.MKT. MHM, 636/9.

BOA, A.MKT. MHM, 637/32.

BOA, DH. TMİK. M 9/56.

BOA, DH. TMİK. M, 64/4.

BOA, HR. SYS, 2805/1.

BOA, HR. SYS, 2812/1.

BOA, HR. SYS, 2812/2.

BOA, HR. SYS, 2820/4.

BOA. HR. SYS, 2859/63.

BOA, HR. TH, 166/20.

BOA, HR. TH, 174/10.

BOA, SYS, 2859/63.

BOA, Y.PRK. ASK, 109/69.

BOA, Y.PRK. AZJ, 33/6.

BOA, Y.PRK. AZJ, 33/6.

BOA, Y.PRK. AZN, 14/5.

BOA, Y.PRK. AZN, 15/1.

BOA, Y.PRK. UM, 33/87.

BOA, Y.PRK. UM, 34/33.

BOA, Y.PRK. UM, 55/97.

BOA, Y. PRK. KOM, 9/2.

BOA, Y. PRK. UM, 33/83.

BOA, Y.A.HUS, 337/70.

BOA, Y.A.HUS, 340/138.

Makale ve Kitaplar

Akyüz, G. (1998). *Mardin İli'nin Merkez ve Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi*. İstanbul: Resim Matbaacılık.

Akyüz, G. (1998). *Deyrulzafaran Manastırı'nın Tarihi*. İstanbul: Resim Ofset-Matbaacılık.

- Akyüz, G. (2002). *Osmanlı Devleti'nde Süryani Kilisesi*. Mardin: Resim Ofset.
- Beysanoğlu, Ş. (1998). *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*. Ankara: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Bilge, Y. (1996). *Süryaniler (Anadolu'nun Solan Rengi)*. İstanbul: Yeryüzü Yayınları.
- Bozan, O. (2018). Urfa Sancağı'nda 1895 Ermeni Olayları, *İslam Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa*. Şanlıurfa: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 4, 224-236.
- Bozan, O. (2014). XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Mardin'de Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, XII, 21-48.
- Bozan, O. (2016). XIX. Yüzyılın Sonlarında Mamuretülaziz Vilayetinde Müslüman-Ermeni İlişkileri. *Tarihten Günümüze Elazığ Kongresi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, 2, 79-112.
- Çelik, M. (1996). *Süryani Tarihi 1*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Çikkı, M. F. (2004). *Naum Faik ve Süryani Rönesansı* (M. Şimşek, Haz.). İstanbul: Kent Işıkları Yayınları.
- Demirel, M. (2002). *Ermeniler Hakkında İngiliz Belgeleri (1896-1918)*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Dolabani, H. (2006). *Antakya Süryani Kadim (Ortodoks) Kilisesi Patriklerinin Özgeçmişi* (G. Akyüz, Çev.). İstanbul: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi.
- Ercan, Y. (1998). *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ermeni Komitelerinin Amal ve Hareketi-İhtilaliyesi*. (1983). Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Eryılmaz, B. (1996). *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*. İstanbul: Risale Yayınları.
- Günel, A. (1970). *Türk Süryaniler Tarihi*. Diyarbakır: (Yayınevi yok).
- Halaçoğlu, A. (2005). *1895 Trabzon Olayları ve Ermenilerin Yargılanması*. İstanbul: Bilgi Kültür Sanat Yayınları.
- Hocaoğlu, M. (1976). *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*. İstanbul: (Yayınevi yok).

- Karpat, K. H. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikler*. (B. Tırnakçı, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Kocabaşoğlu, U. (1989). *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*. İstanbul: Arba Yayınları.
- Küçük, C. (2001). Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi, *Yeni Türkiye Dergisi (Ermeniler Özel Sayısı)*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 38, 692-701.
- Çelik, M. (1996). *Süryani Tarihi 1*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Özcoşar, İ. (2008). *19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Özcoşar, İ. (2005). Papalığın Müdahalesi ve Süryani Kiliselerinde Bölünme: Keldani ve Süryani Katolik Patrikleri. *Süryaniler ve Süryanilik* (A. Taşkın, E. Tanrıverdi ve C. Seyfeli, Haz.). Ankara: Orient Yayınları, 1, 284-294.
- Özcoşar, İ. (2005). Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Süryani Kadimler. *Süryaniler ve Süryanilik* (A. Taşkın, E. Tanrıverdi ve C. Seyfeli, Haz.). Ankara: Orient Yayınları, 2, 209-237.
- Özcoşar, İ. (2007). Süryani-Müslüman İlişkileri, *Makalelerle Mardin IV-Önemli Simalar-Dini Topluluklar* (İ. Özcoşar, Haz.). İstanbul: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını, 197-217.
- Özdemir, B. (2009). *Süryanilerin Dünü Bugünü 1. Dünya Savaşı'nda Süryaniler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özşavlı, H. (2013). *Urfa Ermenileri (Sosyal, Siyasi ve Kültürel Hayat)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Pehlivanlı, H. (1997). *Rus General Mayewski'nin Doğu Anadolu Raporu - Van ve Bitlis Vilayetlerinin Askeri İstatistikî* (M. Sadık, Tercüme). Van: Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayını.
- Güllü, R. E. (2018). Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Süryani Kilisesi ve Süryanilerin İdaresi. *Osmanlı Araştırmaları*, 53, 287-320.
- Sarı, G. (2013). *Ermeni Meselesi Işığında Süryaniler*, Ankara: Barış Kitap.
- Sasoni, G. (1992). *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri*, İstanbul: Peri Yayınları.

- Seyfeli, C. (2005). Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin İdari Yapısı: Süryani Kadim Kilisesi Örneği. *Süryaniler ve Süryanilik* (A. Taşkın, E. Tanrıverdi ve C. Seyfeli, Haz.). Ankara: Orient Yayınları, I, 251-265.
- Seyfeli, C. (2005). Osmanlı Devlet Salnamelerinde Süryaniler (1847-1918). *Süryaniler ve Süryanilik* (A. Taşkın, E. Tanrıverdi ve C. Seyfeli, Haz.). Ankara: Orient Yayınları, I, 122-125.
- Seyfeli, C. (2017). "Millet Sistemi ve Osmanlı Devlet Salnamelerinde Süryani Kadim Patrikliği (1847-1918), *SBARD*, Yıl: 15, Sayı: 29, 201/1, 17-45.
- Seyfeli, C. (2019). *İstanbul Ermeni Patrikliği Kuruluşu ve İdari Yapısı*, Konya: Çizgi Yayınları.
- Sunguroğlu, İ. (1958). *Harput Yollarında*, İstanbul: Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- Şemsettin Sami (1306). *Ka'musu'l A'lam*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Tütenk, M. A. (1956-1957). Diyarbakır'ın Son 60 Yıllık (1892-1952) Vakaları. *Kara-Amid Dergisi*, II-III. Yıl, 2-4 Sayı, 1956-1958, 316-331.
- Yılmazçelik, İ. (1995). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Summary

The Ottoman State organized and administered the non-Muslims under its rule on the basis of religion or sect. In this administration, which is called the Millet System, non-Muslims were freed in all kinds of religious and internal affairs. The Assyrians, who define themselves as the continuation of Babylon and Assyrians, named themselves "Syriacs" after the transition to the Christian faith. Although the name Syriac emerged as a concept expressing a religious community rather than an ethnic definition, the Assyrians were also defined as a separate ethnic community over time. It was during the reign of Yavuz Sultan Selim that the regions where Assyrians lived intensely were included in the Ottoman administration. Deyruzzafaran Monastery in Mardin continued to be the center of the Syriac Patriarchate during the Ottoman period, as it was in previous periods. During the Ottoman period, the Assyrians, together with the Ethiopian and Coptic churches, became dependent on the Armenian Patriarchate in terms of administrative representation. Although the relations between Armenians and Assyrians date back to the pre-Christian period, mutual interaction mostly coincides with the post-Christian period. Assyrians played an important role in the acceptance of Christianity by the Armenians. The closeness that started with the Armenians' conversion to Christianity developed over the centuries in line with the changing political conditions in the region. In the Ottoman Empire, Armenians and Assyrians lived intensely in geographically close regions, as well as living as neighbors in cities within the Ottoman pluralism. Since the Assyrians were not recognized as a separate nation by the Ottoman State in their official affairs, they were accepted under the responsibility of the Armenian Patriarchate and subject to the Armenian nation.

After the 1877-1878 Ottoman-Russian War, which caused a great shock, the idea of establishing an independent state among the Armenians living within the borders of the Ottoman Empire began to flourish. The guidance of the British, French and US consulates

in the Ottoman country, the activities of the missionaries, the propaganda of the clergy and the activities of the Armenian committees have a decisive influence in the deterioration of the relations of Armenians with their ancient neighbors, Muslims. In addition, the inability of the state to provide security in cities where Armenians were majority people, the inability of some administrators and the aggressive attitudes of Kurdish tribes have also been effective. In the note given to Bâbiâli, by the six states led by England on May 11, 1895; In the provinces of Diyarbakir, Erzurum, Bitlis, Van, Sivas and Mamuretulaziz, which are called Vilâyât-i Sitte, pressure was exerted to make improvements in administrative, judicial, military and financial matters in favor of Armenians. However, Sultan Abdulhamid 2nd opposed these privileges that would Balkanize the Eastern provinces and wanted the reforms to be for all the subjects. The fact that this reform, which was tried to be accepted by the Ottoman Empire, was accepted as a "concession" by the Armenians seriously worried the Muslim people. This reform idea, which was thought to be made in favor of the Armenians, started to be fervently discussed in many provinces, especially in Diyarbakir, since the middle of 1895.

Under the influence of these factors, between 1894 and 1896, as in many parts of Anatolia, there was a conflict between the peoples, which was initiated by the Armenian committees in Diyarbakir, Bitlis, Mamuretulaziz provinces and the sanjak of Urfa, and then the reaction of the Muslim population to the Armenians and the attacks of the Kurdish tribes. The events that took place did not limit between Armenians and Muslims, but turned into a "Muslim-Christian" conflict from time to time. The Armenians, who wanted to spread the revolts to a wide base, forced the Assyrians to support them. Thus, they wanted to show their revolutionary struggle against the Ottoman Empire as "Muslim-Christian". In this process, some Assyrians accepted and supported the "independence" struggle of the Armenians against the Ottoman State, as a common struggle of the Christians, upon the guidance of the Armenian committees. It is for this reason that some Assyrians also suffered grievances, as the reaction to the Armenians turned into a "Muslim-Christian" conflict after the events started, and the Assyrians were put on the same scale with the Armenians because they were Christians. However, despite this reality, the majority of Assyrians, especially the Syriac spiritual authorities, took the side of the state in the conflicts between Muslims and Armenians and even struggled for the establishment and continuation of social peace. During and after the events in Diyarbakir, Mamuretulaziz and Bitlis provinces and Urfa sanjak, Syriac Patriarch Abdülmesih Efendi and Syriac clergy played an active role and tried to prevent the victimization of Syriacs. In the reports and documents related to the subject, it has been emphasized that since the time of Khalifa Omar, Assyrians lived in fraternity with the Muslims, they were loyal subjects who obeyed the Ottoman Empire, and they did not approve of the events in any way. Patriarch Abdülmesih Efendi, following a pragmatic policy in this chaotic environment where undesirable events were experienced between Muslims and Christians, firstly tried to explain to the authorities that the Assyrians were a different nation from the Armenians and therefore they should not be evaluated in the same category. Thus, it was emphasized that all Assyrians should not be put under suspicion because of people who participated in the events, were deceived or expressed as ignorant. In addition, the crimes committed by the Armenian committees were condemned, and the participation of the Assyrians in the events was tried to be prevented.

According to the Assyrians, the Syriac Ancient Nation have been living always and everywhere like a family with their Muslim neighbors. They have never left the path of loyalty and worship that they have shown for centuries. It has always been Armenians who violated the peace and comfort of the Assyrians. Because Armenians seized the churches and monasteries that belonged to the Assyrians for a long time, intervened in the rituals and worship, tried to prevent even the dead from being buried by seizing the cemeteries. It was emphasized that the Armenians, who caused unrest in the Ottoman society and massacred Muslims by raiding the mosques, also aimed to completely eliminate the Assyrians with their oppression and tyranny. Syriac clergy defined the Armenians as a "treacherous and cruel nation" and showed them as responsible for the events that took place.